

Dušan Kos

Borba slovenskih fantov in deklet za svobodo

Prepletanje in spopadanje patriarhalne prisile z ljubeznijo in poročnim konsenzualnim principom na Slovenskem v obdobju poznega fevdalizma

Kos Dušan, dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000
Ljubljana

347.628.5(091)

BORBA SLOVENSkih FANTOV IN DEKLET ZA SVOBODO

Prepletanje in spopadanje patriarhalne prisile z ljubeznijo in poročnim konsenzualnim principom na Slovenskem v obdobju poznega fevdalizma

Po formalni zmagi konsenzualnega principa v zakonskem nauku Cerkve v 12. stoletju in potrditvi na tridentinskem concilu leta 1563 ter uspešnem družbenem discipliniranju so odločnejši mladinci vsaj od 16. stoletja že lahko uveljavljali svoje želje in še posebej ljubezen pri iskanju poročnega partnerja. Med procesom absolutizacije države v 17. in 18. stoletju pa so se medgeneracijska nasprotja zaostrišla. To pa ni najedalo le materialistično bistvo zakonske zveze, o kateri so se običajno pogajali starši ženina in neveste, marveč tudi bistvo absolutistične države z vladarjem kot patriarhom. Zato je prišlo do navideznega paradoksa: Cerkev je podpirala mlade, država pa starše. Podpore pa niso bile vedno trdne, ko čemer govori primer samovoljne zaroke in nameravane poroke Marije Dizme grofa Barbo-Waxenstein iz let 1760-1764, ki se je s srčno izbranko Ivano Nepomuško baronico Billichgratz uprl statusnim družbenim zahtevam, ki jih je poosebljal njegov oče Jošt Vajkard. Za par ugoden sodni razplet afere pa je že prišel v času, ko so se glasno opevana ljubezenska čustva v aristokratskih krogih že umikala v intimo. Na Kranjskem se je vzpostavljala versko-moralni rigorizem in ljubezen ter poroka, čeprav je bila ta formalno svobodna, se dejansko nista mogla izživeti mimo standardnih materialnih (ohranjanje premoženja) in moralnih zahtev, tj. spoštovanja, ne pa tudi absolutnega podrejanja staršem.

Ključne besede: plemstvo, poroke, ljubezen, poročni konsenz, starševska prisila, fevdalizem

Kos Dušan, PhD, Academic Councillor, ZRC SAZU
(Scientific Research Centre, Slovenian Academy of
Sciences and Arts), Milko Kos Historical Institute, Novi
trg 2, SI-1000 Ljubljana

347.628.5(091)

THE STRUGGLE OF SLOVENE BOYS AND GIRLS FOR FREEDOM

The intertwining and clashing of patriarchal constraint with love and the consensual marital principle in Slovenia in the Late Middle Ages

After the formal triumph of the consensual principle in the ecclesiastical teachings of the Church in the 12th century, the verification at the Council of Trent in 1563 and its successful social implementation, the more determined young men were able to assert their wishes and particularly love in their quest for a spouse. However, with the rise of the absolutist state in the 17th and 18th centuries, intergenerational tensions increased. This eroded not only the materialist essence of matrimony, which was usually negotiated between the bride and the bridegroom's parents, but also the essence of the absolutist state with the emperor as the patriarch. This resulted in an apparent paradox: the Church supported the young people, while the state supported the parents. Support, however, was not always solid. A testimony to this is the self-willed engagement and the intended marriage of Marija Dizma Count Barbo-Waxenstein from 1760-1764, who together with his beloved Ivana Nepomuška Baroness Billichgratz withstood social demands as embodied in his father Jošt Vajkard. However, the favourable end of the affair for the couple came so late that the previously loudly extolled love emotions among aristocratic circles had already begun the retreat to intimacy. In Carinthia, a system of religious-moral rigorism was being implemented. Love and marriage, even though the latter was formally free, could not be outlived past the standard material (preservation of property) and moral demands, i.e. respect of but not also absolute subordination to parents.

Key words: nobility, marriages, love, marital consensus, parental constraint, feudalism

Med procesom absolutizacije države in vzpostavljanja lika vladarja tudi kot družinskega patriarha vseh podanikov so se v 17. in 18. stoletju v družinah precej zaostila medgeneracijska nasprotja. Deloma je to bila posledica nuptialne tolerance, ki jo je zapovedoval tridentinski koncil, deloma posledica porasta mladostniške samozavesti in svobodnejšega renesančnega dojemanja ljubezni. Ta nasprotja pa so močno najedala materialistično bistvo zakonske zveze.

Zakonska zveza je od davnine slonela na institucionalizirani poročni pogodbi, katere pravila so določali izkušeni (in že poročeni) moški in ženske, zlasti starši. Že Stara zaveza je z Božjo voljo argumentirala pravico staršev (najprej očeta, nato matere) pri porokah sinov, za hčerke pa so bila poročna pravila še ostrejša. Podobno so razmišljali rimski pravniki in avtorji zgodnjeresrednjeveških ljudskih prav, ki so zveze brez očetovskega konsenza umeščali kar med konkubinatus. Tudi cerkveni očetje Tertulijan, Bazilij, Ambrozij in določila vrste koncilov so trdili, da poroka brez privolitve tistega, ki ima oblast (v družini), ni veljavna in pomeni zgolj predzakonsko nečistovanje. To pravilo je ostalo veljavno tudi za polnoletne otroke, saj naj bi pri uravnavanju njihovih porok starši morali sodelovati z njimi. Četrta božja zapoved pa v pozni antiki niti v krščanskih sredinah, ki jih je še zaznamovalo patriarhalno rimsko pravo, ni zadoščala za miren spanec države in staršev. Na srečo pa je bila tudi v gentilnih barbarskih pravih starševska – praviloma očetova – oblast nad otroki absolutna: v zgodnjih fazah slovanskih jezikov so se zelo očitno mešale oznake za otroke in sužnje: slovenska beseda *otrok* pomeni v drugih jezikih sužnja; koren besede *hlapec* pri Čehih pomeni fanta. To kaže na absolutno oblast rodbinskega poglavarja, da je smel otroke zastaviti ali prodati podobno kot sužnje, ko so bili ti še člani skupnega gospodarstva.¹ Zato jim je bila samovoljna poroka prepovedana; skrbništvo nad hčerkami je staršem ostalo tudi po njihovi polnoletnosti.

Tudi po kanonskem pravu vmešavanje tretje osebe v poroko ni bilo v nasprotju s človekovo svobodno voljo – eno od glavnih krščanskih paradigem, če se je želelo zaročenca obvarovati pred zmoto, trpljenjem in prenegljenostjo. Nevarnost vmešavanja pa se je skrivala v starševski zlorabi

instrumenta in pri dogovorjenih porokah za časa mladoletnosti (*de futuro*); toda poročanje brez pristanka staršev je bilo pravno blizu ugrabitvi.² V 9. stoletju pa je Cerkev omilila patriarhalno oblast znotraj družin: papež Nikolaj I. je leta 866 predvidel starševski konsenz le pri svečanosti, saj ga je v kanonskem pravu vedno bolj zamenjeval konsenz para, psevdoidzorski dekretali pa sploh niso več poznali starševskih poročnih ovir.³ Legitimnost svobodno sklenjene poroke je ostala vprašljiva v posvetnem pravu. Teologi so zato staršem morali nekoliko popustiti in šele po stoletjih nihanj med svobodo in starši je kanonsko pravo od 12. stoletja uveljavljalo ženinov in nevestin konsenz kot bistveni element poroke in zakonske zveze. Gratian je imel monogamno zvezo moškega in ženske za del naravnega prava, ki ga določa Bog. Zvezi pa dajeta veljavnost konsenzualna namera in konzumacija.⁴ Očetovo privoljenje se je skrčilo na čas še nekonzumirane zaroke ali ob ugrabitvi hčerke.⁵ Kanonisti in sholastiki, na čelu s Tomažem Akvinskim, so do 13. stoletja med poudarjanjem zakramentalnosti zakonske zveze oblikovali kompromisno mnenje, da je starševski konsenz pri polnoletnih otrocih le še zaželen (predvsem pri zarokah, ki so materialni pól zakonske zveze), njegova odsotnost pa ne izničuje veljavnosti zakonske zveze.⁶

Iz nekaterih žitij svetnikov in iz dejanj znamenitih oseb je že od 11. stoletja bilo mogoče zaznati emocionalno emancipiranje mladine s poudarjanjem čustvene simpatičnosti do poročnega partnerja. Govorimo lahko kar o ljubezni, ne le strasti. Zaradi njene večnosti in pestrosti zaznav so zato načelna vprašanja kot npr. »Ali so v srednjem veku sploh poznali ljubezen?« nepotrebna in nesmiselna.⁷ Bistveno vprašanje je, kdaj in koliko se je v zahodnem svetu najvišja izpolnitev »ljubezni« – tako kot danes – dejansko povezala s skupnim življenjem in z uradno poroko. Takšen je

² Papež Leon I. je leta 458 zapisal: »*Paterno arbitrio viris iunctae carent culpa, si mulieres, quae a viris habebantur, in matrimonio non fuerint, quia aliud est uxor, aliud concubina.*« (cf. po Gratianu, C. 32 q. 2 c. 12). Prim. Freisen, 1893, str. 307–313.

³ Cf. po Gratianu: C. 30 q. 5 c. 1 in 3. Prim. Freisen, 1893, str. 314–315.

⁴ Freisen, 1893, 346–347; Brundage, 1996, str. 235 sl., str. 288–289, 376–378.

⁵ C. 32 q. 2 c. 12. X 4.5.5 (dekretal papeža Urbana III. iz leta 1186). Prim. Freisen, 1893, str. 234–242 in 316–317.

⁶ X 4.2.1, 4.5.6. Prim. Freisen, 1893, str. 317–323.

⁷ Npr. v Kovačič, 2008, str. 33.

¹ Vilfan, 1961, str. 248–250.

»Poroka z razumom«: ilustracija v eni od izdaj satiričnih zapisov Gottlieba Wilhelma Rabenerja (1714–1771) iz zadnje četrtine 18. stoletja.

bil morda primer Matilde Spanheimske iz ok. leta 1123. Tedaj je skupaj s poslanci grofa Teobalda IV. iz Champagne prišel v Regensburg tudi Norbert, (kasneje beatizirani) reformator redovništva in ustanovitelj premonstratenskega meniškega reda. Brat regensburškega škofa Hartwika je bil istrski mejni grof Engelbert II. Spanheimski, čigar hčer Matildo so poslanci prosili, da bi se poročila z grofom Teobaldom. In šele ko je *Matilda pristala*, so se poslanci zadovoljni vrnili domov. Matildina poroka je postala zelo pomembna nekaj desetletij kasneje, ko se je njena edinka Adelhajda poročila s francoskim kraljem Ludvikom VII. Seveda ostaja vprašljiva resnična Matildina prostovoljnost, saj je imel Norbert očitno le vlogo posrednika, mnenje in prepričevanje Matildinega očeta pa sploh ni

omenjeno.⁸ Kakorkoli, od pristanka do ljubezni ali v nasprotnem vrstnem redu ni bilo daleč in priporočilo svetega Ambrozija, da se deviški sramežljivosti ne spodobi, da si sama izbere moža, tistih odločnih plemkinj, katerih libido je izrazito temeljil na dvorski ljubezni, ni več prepričalo: tudi Agnes, sestrična cesarja Henrika VI., se je leta 1194 skrivaj poročila s sinom vojvode Henrika Leva, čeprav jo je cesar želel poročiti s francoskim kraljem. Agnes je s pomočjo svoje matere ostala trdna v svoji ljubezni, poroča kronist, in niti cesar zahteve njenega očeta, da razveljavi zakon, ni mogel uresničiti.⁹

Seveda se v srednjem veku večini mladeži, najsi je bila plemenita ali ne, takšna drznost običajno še ni izšla. O prehudem nasprotovanju sorodstva zaljubljenecem so spregovorili junaki dvorske lirike: npr. ženska iz pesmi Hartmanna von Aueja, ki jo je sorodstvo postavilo pred dve izbiri: ali želi še naprej ljubiti ali pa ljubimca zapustiti in ostati zvesta sorodstvu. Ona je želela imeti oboje in kljub nasprotujočim družbenim normam je postavila na kocko čast družine, svojo čast, status, življenje in razum.¹⁰ Čeprav so le redki spori znotraj družin iz običajnih medgeneracijskih trenj prerasli v daljša sovraštva in sodne spore, so lahko imeli zelo tragične posledice. Takšen starševski veto sta dobila grof Friderik II. Celjski in njegova druga žena Veronika Deseniška, potem ko je Friderikova žena Elizabeta Frankopansko-Modruška leta 1422 umrla v nekam čudnih okoliščinah – javno mnenje za njeno smrt še danes sumi moža.¹¹ Zaljubiti se v statusno nižje dekle v srednjeveškem aristokratskem okolju pravzaprav ni bilo nič izjemnega. Tudi javnost se je zavedala, da je Friderik res nesmrtno ljubil Veroniko in je zato z izjemo »uradnega« celjskega kronista najbrž niti ni obsojala. Toda ogroziti svoje življenje, kariero in izjemno dediščino za poroko s takšnim dekletom ob odločnem nasprotovanju očeta je bilo v vzhodnoalpskih deželah znotraj najvišjega plemstva še redkost. Poznejši kompleksen mit o viharni, neizpolnjeni in tragični celjski ljubezni, ki izpolnjenost

⁸ *Vita Norberti archiepiscopi Magdaburgensis* (MGH SS XII, 689) in *Albrichi monachi Triumfontium Chronicon* (MGH SS XXIII, 826).

⁹ *Annales Stederburgenses auctore Gerhardo praeposito* (MGH SS XVI, 227). Prim. Bumke, 1990, str. 536.

¹⁰ *Frauenlieder des Mittelalters*, št. XXIII (str. 72–73).

¹¹ Nazadnje je ta primer z bibliografijo starejših del, a brez novih sklepov in interpretacij predstavila M. Kovačič (Kovačič, 2008, str. 23–34).

najde v zakonski zvezi, niti ni ustrezal dvorskemu ljubezenskemu mitu, pač pa že predtridentinski paradigmi še dopustne strasti v zakonski ljubezni, še bolj pa renesančnim romantikom. Friderikov nasilni oče Herman, ki je dal ubiti Veroniko, se je pač obnašal tako, kot bi se vsi plemiški očetje v njegovem času, le nekoliko bolj nasilen do neprave snahe je bil, kot je bilo v navadi. A nič bolj kot še leta 1495 sorodniki gospodične z gradu Soteska, ki so ubili njenega zapeljivega učitelja, s katerim »in amorem invice devenerunt«, zaljubljenca pa sta med begom mimogrede še okradla grajsko kapelo.¹² Toda kljub nasprotovanju njenemu dejanju in zvezi je oglejski patriarh Donato njuno ljubezen posredno priznal za olajševalno okoliščino za krajo. Nujen tragičen konec prepovedane ljubezni med plebejcem in plemkinjo v srednjem veku je predvsem zaradi izjemnosti v resničnem življenju poudarjalo ljudsko izročilo, npr. v pesmih *Graščakov vrtnar* in *Grofov paže*.¹³

V naslednjih desetletjih je zgodnji državni absolutizem uspel končati zunajsodno starševsko obračunavanje z neposlušnimi mladinci. Patriarhalni nadzor porok so plemstvu formalno še zagotavljali srednjeveški plemiški privilegiji.¹⁴ Ti pa so govorili o očetovski pravici uravnavanja porok otrok le v arhaičnem smislu svobode ministerialov proti samovolji deželnega kneza in svobodnih gospodov. Zaradi maloštevilnosti spornih primerov pa pred 15. stoletjem še niso predvidevali sankcij za kršitelje. Vsekakor je proces osamosvajanja od starševske volje naletel na pomisleke ne le zaradi bolj sproščene humanističnega zaznavanja človeka, marveč tudi zaradi recepcije rimskega prava v civilnopравни del deželnih prav in kazenskih redov: zlasti dedovanje zapuščine po starših in otrocih je v primerih, ko so se otroci poročili mimo volje staršev, lahko postalo usodno za njihove rod-

bine, saj je premoženje odšlo tja, kamor si starši niso nujno želeli.

Zapuščinske in generacijske spore so deželne oblasti v 16. stoletju skušale rešiti z vključitvijo poročne in zakonske tematike v policijske rede. Kralj Ferdinand I. je leta 1524/1525 v osnutku policijskega reda za spodnjeavstrijske dežele (čl. 34) aristokraciji potrdil nadzor nad porokami otrok in ga leta 1540 še sankcioniral, čeprav so samovoljne poroke formalno ostale veljavne. Leta 1550 je kralj za svoje dežele izdal patent, s katerim je staršem in skrbnikom dovolil, da hčerke, ki se poročijo brez njihovega dovoljenja, razdedini in se jim dota ne izplača. Na poročno svobodo so vplivala tudi določila o primerni starosti za nastop pravne in poročne polnoletnosti. Čeprav se je formalna starostna meja od srednjega v novi vek ponekod povečala z dvanajstih celo nad dvajset let, je za poroko ostala odločilna gospodarska samostojnost otrok.¹⁵ Deželni stanovi so celo menili, da je predpisana starostna meja 25 let za kaznovanje hčera, ki se poročijo brez dovoljenja staršev, še prenizka.¹⁶ Podobno določilo je vseboval ljubljanski malefični sodni red iz leta 1514, češ da naj vsako dotlej neporočeno dekle, mlajše od osemnajstih let (ali šestnajstih, če je brez staršev), izgubi dedne pravice po starših, če se poroči brez njihovega soglasja in vednosti.¹⁷ Tu je bila starševska pravica obrnjena navznoter, v družino, a skrita v starostne omejitve in omejena le na dekleta. Ferdinandov sin, notranjeavstrijski knez in nadvojvoda Karel je šel še dlje, ko je leta 1567 in 1585 neposlušna plemenita dekleta, ki bi kljub temu zaživela skupaj z nezaželenimi zaročenci, razglasil za prešuštnice in zahteval od zemljiških gospod ostro sankcioniranje njihovih zvez, saj po Karlovih besedah cesarjevega navodila mladi dotlej niso spoštovali.¹⁸

Novoveški knežji dekreti so načelno zadevali vse prebivalstvo, vendar so mestna prava še posebej regulirala svoj podjetniški in migracijski

¹² ACAU, *Acta curiae*, fasc. 336 (knj. 16), fol. 80v in objava zapisa v: Unger, 1884/1887, 172–173. Prim. Žvanut, 1994, str. 77.

¹³ Štrekelj, 1895–1898, št. 115.

¹⁴ Za kranjsko plemstvo je treba omeniti poročne omejitve oz. starševske kompetence pri porokah otrok v privilegijih iz leta 1186 in 1237 za štajersko plemstvo iz leta 1186 in 1237 (Spreitzhofer, 1986), 1237 za Lož, leta 1246 za Krško ter za Kranjsko iz let 1338 in 1365 (za goriški deželi Slovensko marko in Metliko ter Istro) s kasnejšimi ponovitvami in dopolnitvami, iz leta 1460 (»Zlata bula Kranjcev«). Določila so bila sorodna ali enaka tistim v privilegijih za koroško in štajersko plemstvo (Levec, 1898, str. 53–58 in Vilfan, 1993, str. 223–226). Gl. še Vilfan, 1996, str. 442 sl.

¹⁵ Dolenc, 1934, str. 10–11; Brauneder, 1973, str. 162; Žvanut, 1994, str. 36.

¹⁶ Gl. general nadvojvode Karla iz 28. 5. 1585, obvestilo koroških stanov kranjskim kolegom o pomislekih iz 18. 7. 1585 in osnutek odgovora Kranjcev iz 23. 7. 1585 (AS Deželni stanovi za Kranjsko I, šk. 427).

¹⁷ Malefične svoboščine Ljubljančanov 1514, fol. 5r–5v.

¹⁸ Žontar, 1956–1957, 43, 110; Deželnoknežji general nadvojvode Karla iz 28. 5. 1585 v: AS Deželni stanovi za Kranjsko I, šk. 427. Prim. Valenčič, 1968, str. 229–235.

trg. V kontinentalnih deželah se je deželni knez sicer lahko vpletal tudi v mestna prava, vendar meščanskim staršem ni nudil tako močne podpore kot plemenitim staršem. Tudi mestni statuti v romanskem kulturnem okolju meščanom so se načelno posvečali tej problematiki in sankcionirali izogibanje starševskemu konsenzu ter skrivno poročanje; večinoma pa le z denarnimi kaznimi oz. uklonilnim zaporom, samega zakona pa tudi tam ni bilo mogoče razveljaviti.¹⁹ Usodnost kanonskega nauka o nadmoči konsenza ženina in neveste nad zunanjimi vplivi je bila pač premočna. Vrhovni nadzor nad porokami kmečke mladine je bil načelno še naprej prepuščen patrimonialnim gospodom, ti pa so ga z novoveškimi policijskimi redi (zlasti tistim iz leta 1542) prepustili staršem. Tudi tako so želeli preprečiti pobeg nezadovoljnih zaljubljenecv na druga gospostva in v mesta ter zmanjšati odtok svojega delazmožnega prebivalstva.²⁰ V resnici policijski redi niso več mogli spremeniti utečenega migracijskega in poročnega obnašanja kmečke mladine in starine, ne glede na morebitne poznejše dedovanjske zaplete. Zapoznili odpor tej ohlapnosti se je denimo pokazal v protestantski katehezi, npr. v Trubarjevi poudarjeni razlagi četrte božje zapovedi, ki je otrokom nalogala absolutno pokornost staršem in poročanje le po starševski volji, zapoved pa je Trubar razširil tudi na gospodo.²¹

Najbolj daljnosežen udarec starševski prisili, običajnemu in deželnemu pravu je po porazu protestantizma ok. leta 1600 tudi na Slovenskem zadal tridentinski dekret *Tametsi*, ki je utrdil prastaro rdečo zahtevo o svobodni volji kot nujnem pogoju za veljavnost zakonske zveze.²² V resnici so že v 14. in 15. stoletju sklepi cerkvenih sinod na krščanskem Zahodu, na Vzhodu pa celo posvetnih zakonikov, poudarjali, da se zakonska zveza vzpostavi po poročni pogodbi šele z javnim poročnim obredom, ki pa je lahko le posledica svobodnega konsenza partnerjev. Tradicija o pomembnosti

konzumacije za pravno veljavnost poroke se je še dolgo obdržala in se do 19. stoletja izkazovala na različne načine: v dedovanjskem pravilu npr. s prepričanjem, da je ženska upravičena do jutrne le enkrat, tj. po prvi poročni noči, ko kot devica izgubi nedolžnost in se dekle simbolno in pravno preobrazi v zakonito ženo.²³ Šele s tridentinsko reformo iz leta 1563 pa so se nepravilno in samovoljno sklenjene poroke začele umikati obveznim zaročno-poročnim opravilom.²⁴ Prvo in najdaljše poglavje tridentinskega dekreta je ukinjalo obveznost starševske privolitve v poroko. Reforma je za neveljavne razglasila poroke, ki so bile sklenjene brez prisotnega župnega duhovnika in dveh ali treh prič. Novost te prepovedi je bila relativna, saj se je tik pred tridentinskim koncilom kopuliranje brez duhovnikovega blagoslova vsaj v plemiških slojih težko prikrilo pred starši in bilo zaradi materialnih in častnih kršitev sankcionirano na posvetnih sodiščih.²⁵

Slovenski protestantski voditelji se v reformi zakonske zveze niso bistveno razlikovali od katolikov. Že leta 1564 je Primož Trubar v *Cerkovni urednini* – gotovo ne naključno izdani takoj po katoliški reformi – natančno opisal slovenski luteranski poročni ceremonial, ki se ni veliko razlikoval

²³ Brauneder, 1973, str. 130–131.

²⁴ O koncilu je bilo objavljena množica strokovnih del; na tem mestu zadostujeta dve deli, ki sta dostopni tudi v naših knjižnicah: Joyce, 1934, str. 350–355, 389 sl. (objava dekreta *Tametsi* na str. 548–551); Brundage, 1996, str. 563 sl. Standardni angleški prevod vseh sej in dekretov je v: Council of Trent, str. 193–204. Prim. tudi analizo v: Košir, 1998, str. 153–155.

²⁵ To, kar je npr. še leta 1555 precej zlahka uspelo Baltazarju grofu Stubenbergu, nekaj desetletij pozneje v njegovem socialnem okolju skoraj ni bilo več mogoče: Stubenberg je med potovanjem po Italiji v Gorici najprej javno obljubil zakon Rosini pl. Egk, ko pa je ugotovil, da se mu ta zveza ne bo izplačala, se je hitro zaročil in še poročil z Ano Lamberg. Tako hitro, da je Rosinino sorodstvo še nekaj časa verjelo, da je z Lamberžanko šele zaročen, ko je od njega zahtevalo opranje omadeževane egkovske časti na deželnem sodišču. Šele tam so izvedeli, da je že poročen. Čeprav je Baltazar formalno prelomil prvo poročno obljubo, je ostalo pri njegovi izbiri, saj je bila poroka z Ano formalno trdna. Užaljene Egke so sorodniki pomirili z Rosinino primožitvijo k Gallenbergom. Zavedati se moramo, da je Baltazar tako samovoljno in uspešno lomastil po kranjskem ženitovanjskem trgu le zato, ker sta bila sam in žena siroti. Uradna Baltazarjeva varuha (strica) nad vandravcem nista imela nobenega nadzora, prav tako pa ne mati nad Ano. Njen oče zagotovo ne bi pristal na tako ekspresno poroko brez obveščanja javnosti (Žvanut, 1989, str. 494–495).

¹⁹ Npr. v statutih istrskih mest Koper iz leta 1423 (Margetič, 1993, lib. I c. 19–21, str. 20–22), Piran iz leta 1307 (Pahor (Šumrada, 1987, lib. VII c. 26, str. 529), Izola iz leta 1360 (Kos, 2006, lib. II c. 11, str. 198) in celinskega mesta Ptuj iz leta 1376 (Kos, 1998, čl. 141, str. 170) ter 1513 (Kos, 1999, čl. 62, str. 113).

²⁰ Žontar, 1956–1957, str. 80–81.

²¹ Trubar, 1555, nepaginirano.

²² Council of Trent, Session XXIV, Decree on the Reformation of Marriage, c. 1 (str. 196).

od tridentinskega, saj je bila zakonska zveza tudi za Trubarja božja postava (ne pa tudi zakrament). Tudi Trubar je predpisal poročanje pred duhovnikom po natančnih pravilih in s trikratnimi oklici; pridigar ali župnik naj med obredom ženina in nevesto najprej povprašata o nameri, o zavedanju o neločljivosti zakona, šele nato sledita blagoslov in vzajemna izjava o zvestobi, ki je bistvena v vsaki spodobni krščanski zvezi.²⁶

Cerkev se je zavedala, da je bistveni problem udejanitve tridentinske verske reforme in moralne prenove, kako preprečiti staršem, da pri nadzoru ljubezenskega življenja otrok ne bi za vsako ceno uveljavljali vlogo statusa in materialnosti pred svobodno voljo. Na drugi strani je bilo treba varovati bistvo stanovske in krščanske patriarhalne družbe, kot ga je utemeljil že apostol Pavel,²⁷ med absolutističnim preoblikovanjem držav v 16. in 17. stoletju pa ga z očetovsko pozo do podanikov zahtevali monarhi. Zato je cerkvena podpora mladim do 18. stoletja še nekajkrat močno zanihala, še posebej v protestantskih sredinah, ki so ohranjale večjo vlogo starševskega konsenza.²⁸ Za vpletenost Cerkev v družinska razmerja je bilo pomembno, da so kleriki v 17. stoletju podpirali filozofske teze, da otrok dolguje življenje očetu, ker so starši v otroku za njegovo spočetje pustili del sebe; to pa jim daje dolžnost otroka ljubiti in tudi usmerjati njegovo življenje, celo po njihovi smrti. To npr. potrjujejo besede vipavskega kapucina Janeza Svetokriškega, ki je v kar treh pridigah iz let 1695–1707 otroke opozoril na spoštovanje staršev, izrecno tudi na upoštevanje njihove volje pri izbiri poročnih partnerjev ter na primerno starost za poroko.²⁹ Da so se baročno-prenoviteljske pridige precej trdno usidrale pri precejšnjem delu ljudstva, priča zgodba Uršule Presetnik, ki sta ji 18. 8. 1678 do dvanajstih let manjkala še mesec in pol (do 28. 9.) in je lep primer absolutnega upoštevanja starševskih želja celo po njihovi smrti. Uršula se je želela poročiti z osebo, ki ji jo je nekoč določila pokojna mati. Rečeno je bilo, naj jo določeni ženin Jakob vzame za ženo, takoj ko Uršula pride v primerna leta. Škofijski gosposčinski upravnik se je strinjal

»Zakonska pogodba«: bakrorez po predlogi slike Jean-Antoinea Watteauja (1684–1721).

in Jakob je lahko še pred popolno izpolnitvijo dogovora prevzel hišo in zemljo v posest.³⁰

Ob nenehnem pritisku staršev in sorodstva so se zaljubljeni še pogosteje spraševali, ali je mimo njihove drugačne volje sploh mogoče urediti ljubezen in obenem ohraniti vlogo v družinskih materialnih odnosih. To je bila poglavitna točka plebejskih nuptialnih strategij, ki ni bila v nasprotju s kanonskim pravom, vendar le pri sklepanju zarok in poročnih pogodb.³¹ Zato je bilo za Cerkev tudi po tridentinskem koncilu neizpolnjevanje poprej dogovorjenih materialnih pogojev vedno upoštevanja vreden motiv za razveljavitev poročnih obljub; še posebej v smislu ženinove sposobnosti za osnovanje lastnega gospodarstva.³² Tudi na Slovenskem se razen redkim pridigarjem povezovanje denarja in zakramenta nikomur ni zdelo nemoralno, če le ni bilo pretirano. V tem duhu je kranjsko poročno sceno ocenil tudi svetovljanski Valvasor, češ da ima premoženje sicer pri večini vsakdanjih stvari prvenstvo, le pri ljubezen-

²⁶ Trubar, 1564, str. 488–495. Besedilo je bilo ponovljeno v katekizmu iz leta 1575 (Trubar, 1575, str. 463–475).

²⁷ Ef 5,21–33 in 6,1–9.

²⁸ Flandrin, 1986, str. 121 sl. Prim. tudi Kos, 2008, str. 16. sl.

²⁹ Klammer, 2002, str. 220–221; Janez Svetokriški, 1695, str. 323–335; isti, 1698, str. 77–79; isti, 1707, str. 85 sl.

³⁰ NŠAL, Škofijski protokol 7/1, pp. 153–155.

³¹ X 4.1.5. Prim. Freisen, 1893, str. 232 sl.

³² Podobno je ugotavljal P. Klammer na primerih iz salzburske doline Lungau (2002, str. 228–229 in 2004, str. 122 sl.).

skih in poročnih zadevah dajejo ljudje *včasih* vendarle prednost ljubezni in lepoti; pač pa Notranjci bolj gledajo na nevestino doto, brez katere za njih ni poroke. »Zato jo (nevesto, op. D. K.) denar spremeni iz zamorke v angelčka ... Za takšno z debelo mošnjo pa se vsi pulijo.«³³

Starševska računica otrokom niti ni bila vedno odveč, saj so tudi sami morali še pred poroko razčistiti z resničnostjo predhodnih in naknadnih ljubezenskih izjav, intimnih dejanj in poročnih obljub. Zato staršem ali skrbnikom veta pogosto niti ni bilo treba izreči. Izrazitejše mladostniško nasprotovanje staršem je bilo na Slovenskem opazno v njihovih nastopih na sodiščih zaradi prelomov zarok v 17. in prvi polovici 18. stoletja. Vsakršno prisilo pa se je dalo na cerkvenem sodišču obiti že z nekaj verbalne spretnosti. Za odslovitev ne več ljubega zaročenca je bilo dovolj, da je (običajno) nezadovoljno dekle zanikalo svoj konsenz, zaročenec pa zanj ni imel prič. Uspeh na sodišču je bil zagotovljen, če se je proti fantu postavilo dekle kar skupaj s starši. Tako se je leta 1711 razpletla tožba Mihaela Zdešarja proti Gertrudi Rupen, ki ji je Mihael očital, da mu je obljubila poroko s starševskim konsenzom vred: »*Koker zha moije oza inu matte content mene dati, toku zhem jest content tebe ufeti.*« Tožnik pa je spregledal, da je dikcija pomenila le pogojni pristanek dekleta in staršev. Ker je Gertruda zanikala dvojni konsenz in Mihaelove priče niso mogle potrditi obljube, je sodišče dekle osvobodilo poročnih obveznosti.³⁴

Tudi prošnje za spregled poročnih zadržkov (največkrat zaradi sorodstvenih vezi) v 17. in 18. stoletju kažejo na dominantno starševsko aranžiranje porok. Omenjanje »parentele« ter deda kot poglavarja rodbine in dajalca poročnega konsenza kaže, da se je res obdržala celo starodavna vpletenost precej širšega sorodstva, čeprav so bili starši še živi.³⁵ Tudi Ana Marija Vidmar, ki jo je leta 1667 prijavil Janez Šuštaršič zaradi prelomljene zaroke, je škofijskim sodnikom dejala, da je bila formalno sklenjena zaroka zanj le pogojna: ko jo je tožnik uradno zaprosil za roko, mu je dejala, da njena be-

sesta ni dokončna, ker je njuna skupna bodočnost odvisna od privolitve bratranca, ki ji bo izplačal doto. Ta pa ni bil za zvezo, zato je Ana Marija prosila sodišče za odvezo od poročne obljube. Njen odvetnik je trdil, da konsenz sorodnikov za samo zaroko oz. poroko sicer res ni potreben, a je pomemben za njeno materialno podstat, tj. doto. Ta je nujna za zakon in dostojno življenje.³⁶

Voljo staršev so mladi na sodišču omenjali tudi, kadar za odslovitev neljubega partnerja niso imeli boljšega razloga. Leta 1743 je takšna starševska prisila izzvenela v prošnji Jožefa Prešerna iz radovljiške župnije za dovoljenje za poroko s Heleno Ogovnik. Nekoč se je nerad in le zaradi volje svojih staršev zaročil s Helenino sestro Marijo. Zdaj, ko je spoznal njihovo »zlomamernost«, želi dati želi Mariji prostost, zase in Heleno pa želi dobiti blagoslov od sodišča.³⁷ Nezadovoljne žene so z izgovorom o prisili izničevale celo s poroko že udejanjene starševske poročne aranžmaje. V tem duhu je leta 1740 Gertruda Matevž zahtevala razveljavitev svojega zakona zaradi zadržka krvnega sorodstva, češ da jo je vanj prisilila mati,³⁸ čeprav je vedela za zadržek. Na ponudbo cerkvenih sodnikov za poveljavitev zakona je Gertruda izjavila, da Gašperja ne želi imeti za moža, ker (to je bila očitno posledica predhodnih nesporazumov, ne pa pravi razlog), »ga ne more več gledati«. In zakon je bil pri pričih razveljavljen.³⁹

Tudi po že izvršeni poroki so starši še vedno lahko uveljavljali voljo nad otroki, a z neformalnimi sredstvi, npr. tako, da so poročene hčere odpeljali v svojo hišo. O tem je leta 1670 ljubljanskemu generalnemu vikarju poročal Kranjskogorčan Tomaž Štor: pred skoraj tremi leti sta mu tast in tašča (navedel je natančen datum!) s silo odpeljala ženo Alenko, jo nato dve leti zadrževala pri sebi, pred točno letom dni pa sta mu jo nosečo poslala nazaj (iz *adulterium commissum*). Sedaj Tomaž sprašuje vikarja, ali je ženo sploh še dolžan sprejeti in

³⁶ NŠAL KAL, fasc. 79, št. 50.

³⁷ NŠAL, Škofijski protokol 36, p. 102.

³⁸ O pomembni vlogi mater pri določanju usode otrok tudi pri iskanju snah oz. zetov priča ljudsko izročilo (Štrekelj, 1895–1898, št. 134, str. 209 itd.; Slovenske ljudske pesmi, 2007, št. 238, 239A–241C, 247, 248). Prim. Vilfan, 1943, str. 15–16.

³⁹ NŠAL, Konzistorialni protokol 2, p. 425–426.

³³ Valvasor, 1689, VI, str. 313.

³⁴ NŠAL, Škofijski protokol 26, p. 99.

³⁵ Npr. v besedah Uršule German, ki je leta 1678 odrekanje svoje obljube poroke Filipu Klančniku opravičevala z odrekanjem konsenza svojega deda, staršev in »parentele« (NŠAL, Škofijski protokol 7, p. 112).

priznati očetovstvo njenega otroka.⁴⁰ Na milejšo, gotovo dogovorno obliko starševske avtoritete je leta 1599 naletel bizeljski vikar, ki mladoletnemu sinu Jurija Slakoperja ni dovolil poroke, zato ga je oče odpeljal na Hrvaško in ga tam poročil. Vikar je zato za poroko izvedel prepozno in o njej lahko Slakoperjevega gospoda Tattenbacha le informiral.⁴¹

V terezijanski dobi so socialna emancipacija, državne reforme in politična defenziva Cerkve omilile splošno starševsko in tudi patrimonialno nuptialno prisilnost. Državna prisila pa še ni bila povsem sinhrona s konzervativnejšo pastoralo. Tradicionalne starševske poročne paradigme so med bičanjem spolnega nagona še vedno skakale npr. iz pridig kapucina Rogerija Ljubljanskega (Mihael Kramar, 1667–1728), ki jih je pod naslovom »Nebeško plačilo« (*Palmarium empyreum*) izdal leta 1731 in 1743. Rogerij je bil opazno bolj razumski, manj čustven in spontan kot pred pol stoletja npr. Janez Svetokriški, vendar je imel aranžiranje porok hčera v hagiografskih prikazih bodočih svetnic za povsem sprejemljivo – ne glede na poznejši svetničin upor proti poroki in njeno usmeritev v deviško redovništvo. Konzervativnost je Rogerij potrdil z domnevno izjavo svete Lucije na grožnje z mučenjem zaradi odklanjanja prisiljene poroke: greha ne stori čustvo, pač pa svobodna volja človeka.⁴² Škoda, da kaj takega ni mislil o poroki svojih sodobnikov. Posebnega premika od konzervativnega podpiranja staršev ni pokazal niti podeželski pastoralni praktik šmartinski župnik Franc Mihael Paglovec (1679–1759). V posmrtno natisnjem katekizmu *Svesti tovarsh enga sledniga christiana* (1767) je kopica praktičnih podukov za mlado in staro: prevod in komentar Tobijeve knjige je Paglovec med objokovanjem propada vrednot iz dobrih starih časov (pobožnost, dobrotu in krepost) pri vprašanju otrok in zakoncev komentiral z besedami, da je Tobijeva zgodba idealna za podučitev vseh stanov glede vzgoje otrok ter nujnosti njihove poslušnosti staršem. Tudi v desetem poglavju »Tovariša« je bil na moč jasen: nihče ni v tako veliki nevarnosti kot mladina, ker imajo njihove duše največ sovražnikov, ki jih zapeljujejo in navajajo na grehe. Zatorej fant:

bodi stanoviten v pobožnostih, Boga prosi za dobro ženo in poslušaj starše!⁴³

Teologi in starši pa so se vedno bolj zavedali, da imajo za prisilo na voljo le še pravno nesporna sredstva, npr. uveljavljanje varuštva nad mladoletnimi otroki. Novembra 1767 je kmečki sin Primož Snój iz radovljiške župnije, ki ga je tožila Apolonija Renko, češ da noče priznati, da je spal z njo (za nameček jo je še razdevičil) in se z njo že zaročil, med splošnim zanikanjem očitkov poudaril, da je s svojimi dvaindvajsetimi leti tako ali tako »*sub potestate parentum*«, ti pa so skupaj z zemljiškim gospodom grofom Lambergom proti poroki z Renkovo. Proti volji staršev in gospoda se ne more z njo niti zaročiti. Ob tem je pomembno, je pristavil njegov zagovornik, da cesarska resolucija pravi, da so otroci pred izpolnjenim 24. letom podrejeni staršem in se ne morejo zaročiti, če zvezi nasprotujejo starši. Apolonijin odvetnik je oporekal kolegu, češ da citirana resolucija govori le o doti, ne pa o sami zakonski zvezi. Na to se je naslonilo tudi škofijsko sodišče, ki ni moglo in hotelo slediti ne posvetnemu pravu niti domnevemu, a le neuradnemu mnenje grofa Lamberga (po povedanem to sploh ni moglo biti uradno!). Brez okolišenja je razsodilo, da do poroke mora priti.⁴⁴ Podobno kot Primož se je leta 1762 branil Matija Pance, ki ga je zaradi prelomljene zaroke tožila Marija Malič, češ da je bil tedaj kot sedemnajstletnik »*sub curatela et potestate curatoris, sine cuius consensu sponsalia, si quae fuissent inter se contracta, substinere non possunt juxta legem Austriacam sub die 23. aprilis 1753 publicatam*«. Šlo je za patent iz 12. 4. 1753, ki je preprečeval poroke mladoletnih oseb brez privolitve staršev in je bil v skladu tako s tridentinsko reformo, ki je zahtevala starševski konsenz za sinove, mlajše od 18 let in hčere pod 16 leti, kot tudi z mlajšimi cerkvenimi interpretacijami iz leta 1725 in 1741. Izmuzljivci Matijevega kova so se namreč izvijali, da zaroka ni isto kot poroka, kjer imajo starši in Cerkev pravico odločitve, pač pa naj bi bila zaroka stvar civilnega prava in posvetnih oblasti. Prizadetih tožnic (ali tožnikov) in cerkvenih sodišč takšni izgovori niso zanimali, saj so, tako kot Marija in njen odvetnik, menili, da noben državni zakon pač ne more suspendirati cerkvenega prava in lahko velja le v civilnih matrimonialnih sporih; za

⁴⁰ NŠAL KAL, fasc. 67, Škofijski protokol 1669–1671, zapis s 3. 3. 1670.

⁴¹ NŠAL ŠAL I, Spisi, fasc. 42, št. 10.

⁴² Rogerij Ljubljanski, 1743 št. 116 (str. 562).

⁴³ Paglovec, 1767, str. 187–191.

⁴⁴ NŠAL, Konzistorialni protokol 3, nepaginirano.

veljavno zaroko pa je po kanonskem pravu dovolj sedem let skupnega življenja.⁴⁵ Takšna distinkcija cerkvene in posvetne judikature je obveljala do jožefinske reforme zakonske zveze iz leta 1783 in odvzema obvezujoče moči zaroki leto prej. Zato je bilo za Marijo in sodišče pomembno le, ali Matija potrjuje nekoč sklenjeno zaroko ali pa jo zanika. Ta primer je bil še bolj zapleten, ker se zaročenca dotlej očitno nista spolno spozabila (tega vsaj ni nihče na sodišču omenjal). Če pa bi kljub mladostnosti zaročenca poprej že občevala, bi to pomenilo pomemben zaročni oz. predporočni element, ki ga sodišče in Matija (v svojo škodo) ne bi mogla spregledati.⁴⁶

Mladi plemiči so imeli še dodatne probleme. Ekonomski dejavnik porok je bil kontaminiran z dinastičnimi, častnimi, statusnimi oz. stanovskimi pričakovanji staršev in okolice.⁴⁷ Ob porastu kariernih in socialnih konkurenca je bilo že v poznem srednjem veku opaziti zapiranje starega visokega (a nedinastičnega) plemstva pred povzpeticami iz vrst novega nižjega plemstva in meščanstva. Stare plemenite rodbine so se družinsko raje povezovale le med seboj. Ob tem se je odprlo nekaj prostora za zelo samozavestne povzpeticke in zaljubljenice. Govorimo o uveljavitvi klasičnega morganata, ki – najsi je bil posledica denarja ali ljubezni – tudi na Slovenskem v 17. in 18. stoletju ni bil več redke vsaj med nižjim (novim) plemstvom. Zveza nižjega plemiča in meščanke niti družabno ni bila več nujno sporna,⁴⁸ saj družbena neskladnost nižjega plemstva s plebejci ni bila toliko odvisna od formalne pripadnosti plemstvu, kot od zaznave kon-

kretnega mikrosocialnega okolja. Marko Štuhec je tako na Kranjskem v obdobju 1701–1760 naštel kar 50 porok neplemenitih mož s plemkinjami (tj. 14,4 % vseh plemiških porok) in 32 (9,2 %) porok neplemkinj s plemiči. Ker je bil plemeniti partner pogosto iz nedeželanske družine, dejanskega razlikovanja med partnerji niti ni bilo, saj je bil drugi partner skoraj vedno iz socialno perspektivne, ugledne in premožne (uradniške) družine, največkrat pa je bil sam intelektualec (zdravnik, pravnik), ki je pozneje nemalokrat postal plemič.⁴⁹ Realiziranje takšnih zvez ni bilo vedno hlepenje po premoženju neplemenitega partnerja, marveč lahko celo posledica ljubezni (vsakršne sorte). Predvsem pa – s stališča statusno višjega partnerja – posledica neupoštevanja starševskih želja. Ljubzensko ozadje po svoje potrjuje tudi analiza razlik med poročnimi datumi in krsti prvorojencev med 17. in 20. stoletjem, ki so bile ne tako redko precej krajše od devetih mesecev.⁵⁰ Morganatskih praks se ni lotevalo tisto plemstvo, ki je bilo po nazivu višje od baronov in je sodilo v stan »gospodov«. Tam je bila kontrola nad seksualnim in poročnim obnašanjem sorodnikov (pa tudi njihov odnos do družinske časti) še vedno trdna. Spodnja nuptialna meja, pod katero staro visoko plemstvo tik pred meščansko dobo še ni moglo, je bila deželanski status partnerjeve družine. Nekateri očetje so v oporokah sinovom izrecno zabičali, da se ne smejo poročiti z dekleti iz vrst nižjega plemstva (nedeželanov), kaj šele neplemičev in celo vojakov, sicer bodo pri priči razdedinjeni.⁵¹

Mladi pa so še naprej brali glasnike svobodne ljubezni, ki so imeli polna usta načel o nujni

⁴⁵ VI 4.2. S skoraj enakimi besedami je leta 1775 oporekala izgovorom nesojenega zaročenca Mina Jamnik, češ da nobeno posvetno gospostvo ne more odvezati zaroke (NŠAL, Konzistorialni protokol 4, pp. 132).

⁴⁶ Cf. Sanchez, 1669, lib. III disp. 23 n. 2. Matijev citat državnega zakona se je nadaljeval: »... quae (5to sic sonat: sponsalia inter minores absque consensu curatorum nulla esse declaramus.« (NŠAL, Konzistorialni protokol 3, nepaginirano (pod 25. 6. 1762).

⁴⁷ Štuhec, 1999, str. 155 sl.; Bumke, 1990, str. 535 sl.; Janeković Römer, 1994, str. 53 sl.; Kos, 2004, str. 72 sl.

⁴⁸ Žvanutova za 17. stoletje omenja dve za javnost neproblematični zvezi med neko Rasinjo in ljubljanskim zlatarjem Sayerlom ter zvezo Elizabete Moscon in Jožefa Čavla (Žvanut, 1994, str. 43). Pač pa je bila za fantovo mater nedopustna zveza Janeza Ditrika pl. Valvasorja (brata Janeza Vajkarda) z neko neugledno Gradčanko, ki ga je leta 1657 stala razdedinjenja in umika iz domače dežele. Enako je doletelo historiografovega bratranca Jurija Sigmunda (Reisp, 1983, str. 58, 69, 63, 290, 291).

⁴⁹ Med nižjim plemstvom je bil odstotek še višji: 16,75 % moških in 25,8 % še plemenitih žensk si je za partnerja izbralo neplemiča (neplemkinjo). M. Štuhec (2000, str. 63–69) navaja še nekaj primerov neenakih porok, kjer bil neplemič izobraženec ali zgolj takšen uradnik.

⁵⁰ Za primere morganatskih porok v Ljubljani zaradi nosečnosti (neplemenite) ženske lahko navedem poroke Wolfganga pl. Busetha in Marije Ane Klinec 23. 1. 1716 (krst otroka 6. 3. 1716), Gabrijela Adama pl. Wertha in Marije Ane Peer 21. 4. 1721, Maksa Antona pl. Perizhoffa in Frančiške Kraill 3. 2. 1727 (krst 3. 3. 1727) (gl. Schiviz, 1905). Pri tem sem osredinil predvsem na Ljubljano, kjer se je v novem veku poročila večina kranjskega plemstva. Ob tem nisem upošteval tudi tistih, ki so se poročili zunaj Ljubljane ali tam po poroki živeli. Opozoriti velja, da Schivizeva objava plemiških matrik ni popolna (Štuhec, 2000, 15 sl.), in zaradi izgube plemenitosti ne vsebuje podatkov o porodih plemkinj, ki so se poročile z neplemičem.

⁵¹ Štuhec, 2000, str. 56 sl. in 63 sl.

prevladi ljubezni nad plemenitostjo pri sklepanju zakonskih zvez. Jean-Jacques Rousseau je v romanu »Julija ali nova Heloiza« iz leta 1761 z besedami enega junakov, ki je prepričeval drugače mislečega dekletovega očeta, češ da se ta ne sme poročiti z ljubimcem, razodel filozofijo, ki je bila za vsaj dve stopnji višje od stoletje starejšega molièrovskega komedijanstva: plemenitost je smrtni sovražnik svobode, nosilec sovraštva in vojn, ruši kreposti in človečnost, zaslužnjuje ljudi; dosežena pa je tako ali tako z nečastnimi dejanji prednikov. Kakšna je torej tista slava, zaradi katere je potrebno varovati družinski ugled z odrekanjem naravnim pravic svojim otrokom? Tudi na Slovenskem so takšni protiplemiški nauki v 18. stoletju zlagoma rahljali družinske poročne politike in statusne omejitve, vendar ne tako hitro, kot bi si zaljubljeni želeli. Če pa so tako kot Julija imeli srečo, so v neljubem zakoncju sčasoma spoznali vsaj dobrega prijatelja.⁵²

Razlike v zaznavah poročne svobode glede na dela starejših katehetov so že razberljive iz pridig komendskega župnika in vsestranskega reformatorja Petra Pavla Glavarja (1721–1784).⁵³ Glavar je kot zemljiški gospod na Lanšpréžu in v Komendi dobro poznal državne patente, ki so ravno v njegovem času ukinjali gosposčinske in starševske pravice nad porokami otrok. Zato splošne ponižnosti in ubogljivosti otrok do staršev ni več poudarjal, razen pri brzdanju libida. Kljub po njegovem še vedno nujnemu spoštovanju staršev sta svobodna zaroka in poroka brezpogojna pravica otrok, saj so zakoni zvezani v nebesih. Tudi glavni promotor tridentinske prenovne iz sredi 18. stoletja, goriški nadškof Karel Mihael grof Attems (1751–1774), v pridigah in vizitacijah staršem ni več dodelil odločilne vloge pri porokah otrok, kar je bilo zaradi državnih reform skoraj pričakovano stališče.⁵⁴ Razumljivo se je tudi Attemsov sodobnik, Francišek Ksaverij Gorjup (1721–1781), župnik na Spodnjem Štajerskem, starševskih nuptialnih problemov v leta 1770 natisnjenih pridigah *Cirkounu lejtú ali evangelski navuki sa usse nedele inu prasnike zeliga leita* lotil strpno. Načelno za npravstveno čednost sicer zelo zagret je ponovil nekatere Attemsove dekrete: npr. tistega iz leta 1768, ki je staršem naložil preprečevanje nenadzorovanega druženja deklet

»Zaroka device« (Sponsalizio): predtridentinska javna zaroka na sliki Rafaella Santija (1483–1520) iz leta 1504.

in fantov (otrok in poslov), nočnega vasovanja in vsakršnih drugih nevarnih ljubezni, vendar samih porok ni omenjal.⁵⁵

Otroški poročni svobodni naklonjena pastoralna klima je že vsaj v 60. letih zavladala tudi v ljubljanski škofiji. V lokalni katehezi jo je sicer precej pozneje definiral Jurij Japelj (1744–1807), Paglovčev učenec, ki je leta 1794 izdal vpliven zbornik prevodov pridig *Pridige sa vse nedele skusi lejtú*. Japelj je bil glede porok in staršev na zunaj sicer razmeroma strog, kar je izpričal v pridigi za drugo in tretjo nedeljo po svetih treh kraljih, ki je bila po tradiciji posvečena svetemu zakonu: Bog je tisti, h kateremu se velja obrniti za nasvet pri iskanju pametne žene; žal je Bog zadnji, ki se ga glede tega kaj vpraša. Nato se je Japelj obrnil proti starševski nuptialni računici in podprl mladino, saj da poročna prisila vodi do nerazumevanja med

⁵² Jean-Jacques Rousseau, *Julija*, str. 207–208 (I/62, pismo Klare)

⁵³ Demšar, n. d., str. 85(214).

⁵⁴ Kos, 2008, str. 23–24.

⁵⁵ Gorjup, 1770, str. 46–47, 55–57, 78–82, 143–147.

zakonci. Denar je žal še vedno zakovica premno-
gih zakonskih zvez, še hujša pa je *sleipa lubesen*,
je Japelj za vsak slučaj udaril še po mladostnem
libidu. Mladi (in stari) se namreč ne zavedajo, da
gre pri poroki za zakrament, ki traja do smrti, lju-
bezen (libido) in denar pa hitro poideta.⁵⁶

Ko so se torej utrdila tolerantnejša cerkvena
pastoralna določila, ki v prvi vrsti sicer niso ci-
ljala na plemstvo, so pa nanj imela določen vpliv,
je prišlo do novih kratkih stikov tudi znotraj vi-
sokega plemstva. Zato je posvetna oblast v 18.
stoletju morala bolj odločno kot prej pomagati
plemenitim staršem ustaviti trend samovoljnega
poročanja otrok.⁵⁷ Neformalno s konkretnimi
pozivi staršem. Ali pa je na njihovo zahtevo spre-
menila vrstni red dedovanja, saj neposlušneža ni
bilo več mogoče povsem razdediniti. V skrajnih
primerih je zaradi sporov s starši neposlušne mla-
dince kar internirala. Javnost pa je negodovala že
nad mnogo milejšimi metodami kaznovanja ne-
poslušnih zaljubljenecv, še posebej, kadar so bili
v igri njihovi majhni otroci (sirote). Zato je npr.
omenjanje Ane Marije grofice Paradeiser s Poga-
nic na Dolenjskem, ki se je pred letom 1747 nav-
kljub očetovemu nasprotovanju poročila z bivšim
stotnikom Danijelom Brunellijem, v dnevniški re-
dakciji Franca Henrika pl. Raigersfelda naglaševa-
lo predvsem težo življenjskih posledic za hčerko,
ki so bile za zunanje opazovalce drame že prehu-
de: starši po hčerini poroki o njej »niso hoteli nič
več slišati, zato sta zakonca živela v revščini,« je z
obžalovanjem zapisal Raigersfeld. Do pomiritve v
tem primeru namreč ni prišlo in po junji zgodnji
smrti so za Anini mladoletni hčerki morali poskr-
beli tuji ljudje.⁵⁸

Nasploh so mladinci poročne obljube že
izrekli precej samostojno in jih večinoma vezali
na ljubezen v družinah, kjer je starševska avtorite-
ta manjkala. Častnik in gentleman Maksimilijan
baron Gaisruck je leta 1682 v prošnji za poroko
s sorodnico Marijo Konstanco pl. Gabelhoffen v
uvodu brez okolišanja zapisal, da »se je v njo za-
ljubil« in nato tudi uradno zaročil.⁵⁹ O podobnem
razlogu se lahko prepričamo tudi iz skoraj samo-

stojnega snubljenja omenjenega Raigersfelda leta
1726, ki je še malo pred tem brez starševske po-
moči delal trgovsko kariero po Evropi.⁶⁰ Ali pa iz
ljubezenskih akcij Wolfa Sigmunda grofa Gallen-
berga med bivanjem na Dunaju leta 1728 in 1734.
Pri svojih kariernih in poročnih načrtih si ta zna-
čajsko močna osebnost z neodločnim in hipohon-
dričnim očetom ni imela kaj pomagati, še manj pa
se ga bati.⁶¹ Nastopaško Raigersfeldovo in Gallen-
bergovo nuptialno ravnanje pa nas ne sme zavesti:
tudi ta odločna mladeniča sta še pred poroko o
njej vendarle obvestila starše o svojih odločitvah,
čeprav ali predvsem zato, ker z njihove strani ni
bilo več pričakovati nasprotovanja. Posredno po-
trditev takšne samocenzure dobimo tudi v npr.
manjšem številu prelomljenih svečanih obljub in
zarok med plemstvom v primerjavi s podložniki v
17. in 18. stoletju.

Sredi 18. stoletja se je že zdelo, da je moč
staršev zlomljena. Eden tistih staršev, ki se je tedaj
grdo spotaknil na pragu svobodne volje ženina in
neveste je bil tudi Jošt Vajkard grof Barbo–Waxen-
stein. Značilen patriarh starega kova svojih otrok
ni več mogel držati v okvirih statusnih zahtev, niti
jim ni več uspel vcepiti idej o ponižnosti in ljube-
zni do staršev, ki sta bili po njegovem in seveda
splošnem mnenju temelja krščanstva in tridentin-
ske kateheze.⁶² Ponižnost (zlasti do staršev) pa je
bila zanj nasploh osnova vsem drugim plemenitim
vrlinam. Medtem ko je še npr. dve generaciji sta-
rejši Jurij Sigmund grof Gallenberg brez težav ugo-
dil snubljenju *barona* Mordaxa svoji hčerki, potem
ko je snubca poprej zavrnil nek drug oče *baron*,⁶³
je Jošt Vajkard Barbo hčerko Marijo Kajetano si-
cer še uspel poročiti z grofom z brezmadežnim
rodovnikom (Joštom grofom Ursini–Blagay), niti
s silo in uradnimi postopki pa ni več mogel pre-
prečiti posledic *zaljubljenosti* sina Marije Dizme,
ki je tedaj po Ljubljani rušila odnose med starši
in otroki. Prav upor v družini Barbo–Waxenstein
je v 60. letih 18. stoletja najlepše odražal dolgo, a
dotlej tiho razkrajanje starševske prisile tudi zno-
traj najbolj rigidne stanovske skupine, tj. starega
visokega plemstva. Ker pa je bil spopad pri Barbih
v tako izjemni obliki pravzaprav eden zgodnej-

⁵⁶ Japelj, 1794, str. 85–103.

⁵⁷ Stone, 1977, str. 274 sl.; Klammer, 2002, str. 221.

⁵⁸ AS Zbirka rokopisov I/47, Notata Raigersfeld I, p. 162. Gl.
tudi primere v: Štuhec, 2000, str. 153 sl.

⁵⁹ NŠAL, Škofijski protokol 11, pp. 74–77.

⁶⁰ Štuhec, 2000, str. 145–158.

⁶¹ O Gallenbergovih dejavnostih izčrpno: Kos, 2004, str.
48–56, 72–81.

⁶² Kos, 2008, str. 19 in sl.

⁶³ Štuhec, 2000, str. 149 sl.

ših na Kranjskem v 18. stoletju, vsekakor pa eden najbolj brezkompromisnih in odprtih v javnost,⁶⁴ in ker je potanko izpričeval bistvene zadrege mladih, posvetnih oblasti in Cerkve oz. dihotomijo že stoletja proklamiranega konsenza zaročencev ter nujnost ohranjanja »časti« in patriarhalne strukture družine v zgodnjem novem veku, si ga velja natančno ogledati. O dogajanju v tistih mesecih in še prej vemo precej zaradi uradnega postopka in korespondence vpletenih s kranjsko Repräsentanz in komoro, kakor tudi iz zapisov ljubljanskega škofijskega sodišča.⁶⁵

Spor očeta s tedaj že sedemindvajsetletnim sinom se je razplamtel leta 1763, ko je bil šestinpetdesetletni Jošt Vajkard lastnik rodbinske graščine Rakovnik pri Mirni in že devet let upokojeni svetnik najpomembnejše državne institucije v deželi, Repräsentanz in komore. Marija Dizma (roj. 26. 1. 1737) je bil sin njegove prve žene Izabele Rozine grofice Auersperg (por. 22. 4. 1736), ki je zaradi poporodnih zapletov komaj dvajsetletna umrla 1. 3. 1738, nekaj dni po rojstvu drugega sina Marije Gvidobalda. A tudi ta je umrl že čez sedem let. Leta 1763 je bila že šestnajst let pokojna tudi Joštova druga žena Ana Marija grofica Wildenstein, ki je umrla 25. 5. 1750, komaj teden dni po rojstvu hčerke Marije Kajetane. Nesrečnica pa se je šele s triintridesetimi leti 16. 9. 1748 primožila k Barbovim.⁶⁶ Kljub smoli z ženama je bilo očitno, da se je Jošt Vajkard med svojim pohodom po kranjskem poročnem trgu oziral le po statusno enakih dekletih, saj sta bili obe ženi grofici. Zato za javnost najbrž ni bilo veliko presenečenje, ko je leta 1763 pri posvetnih oblasteh in na ljubljanskem konzistoriju oporekal zaroki in poroki sina Marije Dizme z enako staro Ivano Nepomuško baronico Billichgratz (roj. 10. 4. 1737⁶⁷), hčerko Marka Antona. Če pustimo ob strani danes nedoločljiv vpliv

genov na uporniško podobnost neveste z očetom, je bil formalni vzrok nasprotovanja grofa Jošta Vajkarda isti – nevestin nižji status (baronstvo). Nasprotno je v družini neveste Ivane Billichgratz sredi stoletja vladalo drugačno, bolj sproščeno ljubezensko-poročno ozračje, tedaj precej domače nižjemu in srednjemu plemstvu, resda pa še ne tudi kranjskim grofom. Res je ironija zgodovine, da sta ravno Ivanina starša četrto stoletja prej doživela podobno usodo kot hčerka. Mark Anton (III.) baron Billichgratz (roj. 1713) je bil vnuk komaj leta 1646 poplemenitenega ljubljanskega meščana in trgovca Marka Antona I. Kunstlja (roj. 1619), po plemiški navadi imenovanega kar po vasi Pungert pri Škofji Loki (*von Baumgarten*), od koder se je v začetku 16. stoletja v Škofjo Loko podal Miklavž kmetič Kunstelj. Z uspešnimi finančnimi projekti se je Mark Anton povezal s staro kranjsko aristokracijo in se leta 1658 poročil z Ano Elizabeto grofico Engelhaus, leta 1665 pa z (Ano) Ivano Sibilo baronico Gall. Uspešni povzpetic je leta 1660 postal deželan, pred smrtjo leta 1693 je bil tudi deželni odbornik in prisednik deželnega sodišča. Leta 1684 je postal baron Billichgratz s pravico uporabe imena že davno izumrlih gospodov Polhograjskih, saj je že leta 1657 od Troppenauov kupil gospostvo in graščino Polhov Gradec.⁶⁸ Po prenovi graščine in financiranju obnove okoliških cerkva in beneficij se je leta 1700 njegov istoimenski sin preselil v razkošno graščino, potem ko je prodal družinsko hišo na Mestnem trgu 18.⁶⁹ Vnuk Mark Anton III. (1713–1789) in Marija Rozalija Qualizza pl. Quellenburg (roj. 1714) sta se poročila leta 1736, in to kljub nasprotovanju ženinovih staršev zaradi izbrankinega statusa. Res so bili baroni že nekaj desetletij zelo občutljivi na svoj status in so opazno hitro izgubljali spomin na kmečko-meščanske Kunstlje: baroni so leta 1702 celo prodali staro rodbinsko grobnico pri ljubljanskih frančiškanih in osnovali novo v župnijski cerkvi v Polhovem

⁶⁴ V pravno razvitejših okoljih je problematika statusno neenakih porok predvsem med suvereni in iz političnih potreb že tedaj in še dolgo zatem zaposlovala mnoge pravnoustavne teoretike; o tem: Willoweit, 2004, str. 23 sl.

⁶⁵ AS Repräsentanz in komora za Kranjsko, šk. 55, konv. 28; NŠAL, Konzistorialni protokol 3, nepaginirano (obravnavane od oktobra 1763 do julija 1764).

⁶⁶ AS Zbirka rodovnikov, št. 20, 282; Schiviz, 1905, 76, 77, 160, 190, 194, 428. Ker sta bila ženin in nevesta v krvnem sorodstvu in svaštvo, sta maja 1748 dobila iz Rima dispenzo (NŠAL ŠAL II, Spisi, fasc. 46: Konzistorialni protokol 1745–1757, nepaginirano).

⁶⁷ Witting, 1894, str. 94. V mrliški matriki šentrupeške župnije je zapisana napačna Ivanina starost, saj naj bi leta

1787 umrla stara 47 let; torej bi se morala roditi ok. leta 1740 (Schiviz, 1905, str. 429).

⁶⁸ SBL 2, str. 434; Andrejka, 1944–1945, str. 105–108. Podrobnejši, a v nekaterih detajlih tudi drugačni podatki so v: Witting, 1894, str. 91–95.

⁶⁹ Billichgratzji so do leta 1753 obdržali tudi hišo pri mestnem špitalu. Za njihove hiše v Ljubljani gl.: ZAL, Fabjančič III in Suhadolnik – Anžič, 2000, 104. Njihovi sorodniki Kunstlji so imeli v letih 1653–1713 hišo tudi na Cankarjevem nabrežju 19 (ZAL, Fabjančič III, Suhadolnik – Anžič, 2000, str. 71).

Palača na Gosposki 3 v Ljubljani, ki jo je za Jošta Vajkarda grofa Barbo–Waxensteina v letih 1749–1755 zgradil dunajski arhitekt Matthias Persky.

Gradu. So pa v uglednejši stari stolnici leta 1700 osnovali svoj beneficij.⁷⁰

A ne stopimo prehitro na stran mladega Marka. Fant ni bil nezainteresiran za nevestin status, še manj za doto – klasični genealoški viri namreč ne povedo, da je bila Marija Rozalija šele njegova druga izbranka. S prvo, sestro Leopolda grofa Lambergga, se je zaradi spora glede poročne pogodbe sprl z nesojenim tastom. Torej sta denar in status, poleg očetovega, še bolj pa materinega statusa (Franciška Eleonora je bila grofica Ursini–Blagay!), tudi njemu očrtala meje nuptialnega obnašanja. Mark Anton je bil ljubezensko precej dejaven že pred prvim izjalovljenem poročnim podvigom, ko je med študijem v Salzburgu menda brez posebne muje neki ženski naredil otroka, vendar se pozneje z njo ni želel poročiti. Ta življenska diploma pa ga je (pravzaprav njegove starše) drago stala – kar 2.000 gld. je baje moral odšteti tisti ženski za odškodnino (za obljubljeni poroko) in alimente.⁷¹ Očitno je imel Mark besedo »poroka« v komunikaciji z dekleti nekam prepogosto na jezi-

ku, zato ne preseneča dolga jeza njegovih staršev, ki so nasprotovali njegovi drugi poročni izbiri, pa čeprav je Marija Rozalija njihovem sinu prinesla v zakon kar 14.000 gld. Leta 1737 in 1738 sta se njuni prvorojenka Ivana in drugorojenka Marija Rozalija namreč rodili v Ljubljani in bili krščeni v stolnici, ne pa v župni cerkvi v Polhovem Gradcu. Naslednji trije otroci (otročstvo je preživelo sedem Markovih hčera in sin⁷²) so se že rodili v Polhovem Gradcu, kar je govorilo o poravnavi v družini.⁷³

Navidezni mir v številčno skromnejši družini Barbo–Waxenstein, kjer Marija Dizma ni užival posebne podpore pri strogem, natančnem in značajske konfliktnem očetu, je počil spomladi 1763, ko se je želel poročiti z Ivano, čeprav se je Dizma zapletel z Ivano že leta 1760. Tedaj ga je oče z domačega Rakovnika poslal v Ljubljano, da bi s podporo strica in sorodstva dobil nadštevilčno mesto pri kranjski Deželni pravdi, ko je Rajmund grof Vilana–Perlas kot komisar pregledoval kranjsko upravo in sodstvo.⁷⁴ Po očetovih besedah se je sin hitro zaljubil in zapadel lenobi, zato ga je (menda tudi po nasvetu deželni oblasti) želel zlepa ali zgrda odvrniti od Ivane. Najprej je sinu prepovedal vstop v svojo hišo,⁷⁵ pozimi 1762/1763 pa ga je poslal v Gradec. Bilo je prepozno: zveza je že bila javna in cilj zaljubljenec je bil po mnenju nevestinega očeta nadvse časten – poroka. Manj verjetno pa je bilo poznejše Mark Antonovo mnenje, da Jošt dotlej zvezi ni nasprotoval. Zaljubljenca sta se zaročila v krogu družine Billichgratzov janua-

⁷² *Sedem deklet omenjata tudi Jošt Barbo v pismu deželni kneginji z 10. 5. 1763 in Mark Anton v nedatiranem prepisu pisma isti prejemnici iz junija 1763 (AS Reprezentanca in komora za Kranjsko, šk. 55, konv. 28). Pač pa vsebuje rodovnik Billichgratzov iz začetka 19. stoletja le šest hčera in sina! (AS Zbirka rodovnikov, št. 26).*

⁷³ *AS Zbirka rokopisov I/47, Notata Raigersfeld I, p. 150; Schiviz, 1905, str. 55, 77, 355.*

⁷⁴ *Obersteiner, 1993, str. 157; Žontar, 1998, str. 83–84.*

⁷⁵ *Najbrž je mislil tako na graščino Rakovnik kot tudi na ljubljansko palačo Barbov, saj uvodoma pravi, da je Dizma odšel v Ljubljano, ko je sam še živel na deželi. Joštov oče Andrej Danijel (1673–1746/1752) je imel že vsaj leta 1730 tudi hišo na Gosposki 3. Na njenem mestu je po letu 1752, ko je Jošt dokupil še dve hiši, arhitekt Matthias Persky po dunajskem zgledu zanj zgradil novo palačo. Po nekaterih podatkih naj bi Jošt novo palačo že ok. leta 1760 prodal Michelangelu Zoisu (Suhadolnik – Anžič, 2006, str. 89). Zdi pa se, da do tega vsaj še leta 1763 ni prišlo, saj je Mark Anton baron Billichgratz v pozni pomladi 1763 v pismu kraljici Mariji Tereziji zapisal, da je Jošt tedaj po večini živel v mestu – kje drugje, če ne v svoji palači!**

⁷⁰ *Andrejka, 1944–1945, str. 107–108.*

⁷¹ *AS Zbirka rokopisov I/47, Notata Raigersfeld I, p. 150.*

arja 1763, spomladi pa nista več mislila odlašati s poroko, pri čemer so ju podpirali Billichgratzi, ki so tudi organizirali občasne skrivne Dizmove prihode na njihov dom. Po Joštovem prepričanju so neprekinjeno vzdrževali pisne stike pod izmišljenimi imeni, tako da je sam o vsem tem izvedel šele, ko je bilo že prepozno. Po njegovem mnenju so Billichgratzi to počeli predvsem zato, da bi prikrbeli moža eni od sedmih hčera.

Spomladi 1763 sta zaročenca s Billichgratzi določila datum poroke (24. 4. 1763), o čemer je Dizma pisno obvestil očeta, skupaj organizirala priprave in nakupila vse potrebno. Po večmesečnem službovanju v Gradcu se je Dizma 23. 4. 1763 ob 9. uri zvečer vrnil v Ljubljano, v Višjem poštnem uradu pustil prtljago in se s poštnim vozom takoj odpeljal k zaročenkini družini na dvorec Lesno Brdo, približno pet kilometrov južno od Polhovega Gradca (nem. Holzenegg ali Hilzenegg), ki so ga Billichgratzi v glavnem uporabljali kot lovski dvorec in za oddih.⁷⁶ Sam pa se še ni mogel oddahniti. Oče, ki je bil po sinovi naznanitvi poroke vsekozi na preži, je o sinovem prihodu izvedel še isti dan, naslednji dan pa je njegov sin »v sposojenih oblačilih« v Ljubljani že prosil generalnega vikarja ljubljanske škofije Karla Peera za dovoljenje za poroko. Zato je Jošt od Reprezentance nemudoma zahteval, naj sina internira v Ljubljani. Najvišja deželna oblast je šla vplivnemu in glasnemu Joštu na roko. Že 25. 4. je Dizmu ukazala odhod v »hišni pripor« v gostišču »Pri divjem možu«⁷⁷ in o tem obvestila tudi Jošta ter gorenjskega okrožnega glavarja (s sedežem v Ljubljani), Magistrat, Višji poštni urad in celo ljubljanske kočijaže, ki bi lahko pomagali preprečiti morebitni Dizmov pobeg. Dizma se je na ukaz nemudoma odzval in se vrnil v Ljubljano oz. v hišni pripor v omenjenem gosti-

⁷⁶ Graščino Baumkirchnerjev turn je leta 1657 od prvega lastnika in graditelja Krištofa pl. Troppenaua kupil leta 1693 umrli Mark Anton (I.) Kunstelj pl. Baumgarten, sicer ded Ivaninega istoimenega očeta. Mark Anton I. je gradič opustil in v bližini sezidal dvonadstropen dvorec Lesno Brdo. Po drugi svetovni vojni so lastniki večkrat preurejeno poslopje povsem prezidali (Andrejka, 1944–1945, str. 106–107; Jakič, 1997, str. 187; Smole, 1982, str. 258).

⁷⁷ Trinadstropna hiša na današnjem Ciril-Methodovem trgu 21 (prvotno numerirana kot Mesto 193 in nato 313), levo od hiše Zgodovinskega arhiva Ljubljana (Mestni trg 27). Kot osrednje mestno gostišče Zum wilden Mann (imenoвано po sliki Herkula z gorjačo na pročelju) se omenja v letih 1736–1868, leta 1742 pa je poslopje dobilo današnjo obliko (Suhadolnik – Anžič, 2000, str. 83–84, 144–145).

Vhod v hišo na Ciril-Methodovem trgu 21 v Ljubljani, kjer je bilo v 18. stoletju gostišče »Zum wilden Mann«, leta 1763 pa je bil v njem interniran Marija Dizma grof Barbo-Waxenstein.

šču. Sumničavi oče pa je naslednji dan Reprezentanco še enkrat opozoril, da je sin prevarant brez primere, ki bo storil vse, da pobegne in se poroči proti očetovi volji. Zato naj dobi še dodatno vojaško stražo. Temu je Reprezentanca ugodila in še isti dan prosila ljubljansko vojaško poveljstvo za vojake, ki naj se razpostavijo pred Dizmovo sobo.

Sinova zaroka in najavljena poroka, ki glede različnega položaja zakoncev, a znotraj istega stanu, v zgodovini plemstva nikoli nista bili redki, sta razburili le ženinevega očeta. Zakaj? Ne zaradi materialnih plati konkretne zveze – vrednost gospostva Polhov Gradec so še nekaj let prej ocenjevali na 80.000 do 100.000 gld., graščine Lesno Brdo pa (čeprav je šlo po Raigersfeldovi oceni le za

»lovsko hišo«) na še vedno spodobnih 9.000 gld.⁷⁸ Tudi Mark Anton III. je bil tako kot ded in oče gospodarsko uspešen deželan, nekaj let celo generalni prejemnik (stanovski finančni minister), spoštovan mecen lepih umetnosti in graditelj nove župne cerkve v Polhovem Gradcu.⁷⁹ Bistveno pa je bilo, da naj bi bile po najglobljem prepričanju in izkustvu Jošta Vajkarda poroke, ki so v nasprotju z željami staršev, absolutno prepovedane. Mislil je na statusno (in materialno) neustrezne zveze. Po očetovem mnenju takšne »otroške zamisli« izhajajo zgolj iz »poželjive lahkoumnosti«, kakor je sam poimenoval zaljubljenost, vse skupaj pa vodi v uničenje plemiških rodbin. To pa je bil tudi formalni temelj nasprotovanja sinovi poroki, ki ga je razlagal deželnim in cerkvenim uradom, celo deželni kneginji in kraljici Mariji Tereziji. Tezo je obrazil še v leta 1769 začeti rodbinski kroniki, kjer je poroko s statusno nižjimi partnerji, pa čeprav plemenitimi, označil za nizkotno in nesprejemljivo. Brez dvoma je na ostre besede vplivalo prav razočaranje nad sinovo, leta 1764 tudi formalno sklenjeno zvezo z Ivano. Pravo plemištvu, ki izhaja iz junaštva in zaslug (ne pa iz denarja), je namreč »božji dar«, je Jošt še zapisal, kljub temu, da je po drugi strani prav razsvetljensko prisojal plemstvu prednost pred kmeti in obrtniki le v boljši vzgoji, znanju in vrlinah – ne pa več v krvi in božjem redu.

Status pri (izvorno beneških) Barbih res ni bil od muh – v rodbini je bil v 18. stoletju še živ spomin na Barbe v vlogah papeža, patriarha, kardinalov, admiralov itd.⁸⁰ Zgolj rodbinski spomin in Joštove izkušnje pa niso več zadoščali, da bi polnoletnega sina lahko zadržal v hišnem priporu in mu preprečil poroko. Takšna statusna zaročno-poročna trenja so se v primerih nespornega statusa vpletenih zaljubljenecv v tistih letih namreč hitro razrešila. To je z ironičnim zbijanjem norcev izpričeval baron Raigersfeld celo, kadar je šlo za težave dobrih znancev. Takšna je bila npr. zveza med irskim nadporočnikom (čez nekaj let je padel kot stotnik) Jakobom O'Reillyem.⁸¹ Častnik je leta

1750 mrtvo hladno (nič kaj stereotipno irsko-pijansko) postavil zahtevne finančne pogoje očetu visoko noseče ljubice, Raigersfeldovemu prijatelju Avgustu Ludviku pl. Widerkheru (1686–1756), da se bo sploh poročil z njegovo hčerko. Oče pa ni bil proti zvezi zaradi zelo verjetne hčerkinе skorajšnje vdovlosti, niti zaradi prizadete družinske časti, marveč predvsem zaradi denarja. V statusnem smislu hčerina poroka za očeta Widerkhera ni bila problematična: O'Reilly ni bil le grenadirski nadporočnik v Maršachičevem regimentu, pač pa tudi baron. Spozaba s samskim dekletom za mlade častnike ni bila tako usodna kot za domače fante. Po nekaj mesecih so odšli drugam, roka morale in pravice jih ni več mogla doseči. Precej hitreje jih je bela starka s koso. Če pa je prišlo do poroke, so imeli častniki pri tem materialne računice, kar je ne ravno bogatim domačinom (domače visoko plemstvo je mnogo bolje varovalo svoje hčerke pred uniformami brez generalskih insignij) povzročalo finančne težave. V nadomestilo za izdano doto pa mladi častniki pogosto niso imeli svojim nevestam kaj obljubiti, razen pokojnine v primeru smrti na bojišču ali pa rodbinske pomoči, če so slučajno izhajali iz premožnih družin. Kljub slabim življenskim prognozam pa uspeh mladim oficirjem pri plemenitih Ljubljankah ni bil majhen.

O'Reillyjeva izbranka je bila tedaj »že« triindvajsetletna Marija Suzana, okoli katere se je Irec smukal že veliko časa. Oče sicer ni bil slep za njegovo početje, a je šele 29. 3. 1750, tj. komaj dva tedna, preden je hčerka rodila, prišel »izlit svojo bolečino« k Raigersfeldovi ženi. Raigersfeld, ki dotlej skupaj sploh ni omenjal Irca in Marije Suzane, čeprav je gotovo vedel za dekletovo stanje, je v dnevnik zapisal, da bo »ta *casus fatalis* ubogemu staremu očetu skrajšal življenje«, saj je že dolgo tožil nad hčerko, češ da se *ne ozira na njegove želje*, slabo gospodinji in mu povzroča le skrbi; sploh pa je preveč »zaupna« s častniki.⁸² Imel je prav, saj je nadporočnik že zdavnaj prosil dunajski dvor za dovoljenje za poroko, 7. 3. 1750 pa je prejel odgovor, da mora prej položiti poročni polog.⁸³ Šlo je za kavcijo, ki jo je država zahtevala od častnikov

⁷⁸ AS Zbirka rokopisov I/47, Notata Raigersfeld I, p. 150.

⁷⁹ Andrejka, 1944–1945, str. 108.

⁸⁰ Beckh–Widmanstetter, 1881, str. 3–6. Gl. tudi Štuhec, 2000, str. 131. Jošt Vajkard je svoj elitizem izkazal tudi s članstvom v prestižni kranjski plemiški družbi sv. Dizme od leta 1742 (Družba sv. Dizma, 178–179 in fol. 308r).

⁸¹ Zanimivo je, da je Raigersfeld pisal Irčevo ime poenostavljeno »italijansko« ali »karadičevsko« kot Oreli, čeprav je

dobro znal angleško.

⁸² Raigersfeldov dnevnik v: AS Graščinski arhiv Dol, knj. 165, p. 725.

⁸³ AS Reprezentanca in komora za Kranjsko, šk. 140 (registralna knjiga za leto 1750).

kot minimalno jamstvo za preživljanje družine po njihovi precej verjetni zgodnji smrti. Gotovo je, da sta zaljubljenca proti očetu zaigrala na vse ali nič, ker sama nista imela niti zahtevanega denarja. Ker se v naslednjih tednih Widerkhern ni otajal, mu je O'Reilly 7. 4. naznanil, da se z njegovo hčerko ne misli poročiti, če ne bo prinesla v zakon 1.500 gld., od materine dediščine pa še 2.000 gld.⁸⁴ Stari je Raigersfeldu potožil, da pri še živih šestih sinovih in dveh hčerah toliko denarja enostavno nima. Ker se je hitro bližal porod, je hčerki le obljubil 2.000 gld., zaljubljenca pa sta se takoj nato poročila – na isti dan (13. 4.), ko je nevesta rodila!⁸⁵ Družinica je kmalu odšla za možem v Freistadt v Gornjo Avstrijo, kjer je Suzana po krajši bolezni (»mrzlica«) novembra 1754 umrla, dotlej pa povila dva sina. Suzanin odhod iz Ljubljane je bil rešitev za njen ugled in ugled Widerkhernov, čeprav Suzanina zadrega tedaj niti ni bila izjemna. Še vedno pa je bila nečastna: drugače ne poroka ne otrokov krst ne bi bila tako rekoč skrivna, saj ju matične knjige ne omenjajo. Pa kaj bi ljubljanska privoščljivost! Navsezadnje je tudi stotnika O'Reillyja sreča kmalu zapustila, saj je že leta 1760 padel v bitki pri Landshutu.⁸⁶

Precej drugače je Raigersfeld reagiral ob nespodobnih razmerjih znotraj svojega sorodstva ali visokega plemstva, kjer kot svetovljan ali sorodnik ni imel nobenega razumevanja za ljubezen, če je ta krnila status in moralo. Nikoli pa ni izpostavil svojega kmečkega porekla. Zdi se, da je v tistem obdobju lansiral v javnost zgodbo, da naj bi njegov ded Martin Rakovec izhajal iz vlaške bojarske (sic!) rodbine Racovizzano.⁸⁷ Pa je bil le navaden kmet iz Rakovice pri Kranju.⁸⁸ Takšna drža sredi 18. stoletja ni bila čudna: krčevitost boja za čast in povzdig ustreznosti partnerjevega statusa pred premoženjem je med plemstvom habsburških dežel tujec tedaj zaznaval celo kot nadpovprečno propagirano evropsko normo. Lady Wortley Montagu, žena britanskega veleposlanika v Istanbulu, ki se je leta 1716 dlje časa zadrževala na Dunaju, je v nekem pismu na Angleško zapisala (s tem pa poudarila različnost poročnih modelov njenega angleškega

okolja), da je »za moške na Dunaju (pa tudi na Kranjskem, op. D. K.) pod častjo, da bi se poročili z manj ugledno žensko; s tako ne bi hoteli imeti niti ljubezenske afere. Rodovnik njihovih ljubcij jim je veliko pomembnejši kot njihova pamet ... »In če ima katera med predniki državnega grofa, ne potrebuje ne denarja, ne lepote, ne manir, da si najde moža,« se je ogorčeno sklanjala nad papir.⁸⁹ Razumljivo: v Angliji je tedaj, če verjamemo Jane Austen, nekaj pomenil predvsem denar.

Vrnimo se k Barbom in v leto 1763. Že 10. 5., ko je bil Dizma interniran v Ljubljani, je Jošt poslal deželni kneginji obširno pisno obrazložitev svojih zahtev. Kmalu zatem, najpozneje pa junija 1763, je kraljici pisal tudi Mark Anton baron Billichgratz, ki je sistematično pobijal Joštove navedbe, celo nekatera »dejstva«. Jošt je v svojem pismu najprej poudaril, da mora biti Dizmovo ravnanje javno sankcionirano, sicer noben oče ne bo več mogel računati na poslušnost sinov. Gre torej za vprašanje ohranjanja starševske avtoritete. Kraljica mora Joštu ob tem stati ob strani tudi zaradi ohranitve »plemiških pravil«, saj je prav kraljica ustanovila mnogo plemiških cerkvenih ustanov (*Stiftung*). Na kaj je Barbo opozarjal? Pri podeljevanju fevdov, pri članstvu v deželnih in državnih zborih ter višjih cerkvenih službah so se od 16. stoletja uveljavile zahteve po kandidatovi *Stiftsfähigkeit* (karierni statusni primernosti rodbine). Zanj je bilo že v Saškem zrcalu iz 13. stoletja nujen brezmadežen status vsaj štirih plemenitih in v zakonski zvezi rojenih starih staršev. V novem veku to ni bil več pogoj za dedovanje po partnerju, saj se je že uveljavilo pravilo, da s stanovsko neenakimi porokami potomci in partnerji ne bi smeli izgubiti dedovanjskih pravic. Z omenjenim določilom je bilo pomembnejše preprečiti vdor novega, predvsem »pisnega plemstva« v najpomembnejše deželne in najvišje cerkvene službe. Predvsem zato je staro plemstvo v 17. stoletju uveljavilo preizkus izvora prednikov (*Ahnenprobe*) s štirimi generacijami prednikov. Preizkus sta sestavljala potrdilo o zakonskem rojstvu vseh prednikov (*Filiationsprobe*) ter dokaz o pripadnosti plemstvu vseh preiskovanih generacij prednikov (*Rittersprobe*).⁹⁰ Dejansko so takšne omejitve v drugi polovici 18. stoletja veljale le še za najvišje časti (npr. za prestižni dvorni

⁸⁴ Raigersfeldov dnevnik v: AS Graščinski arhiv Dol, knj. 165, p. 731.

⁸⁵ Prav tam, p. 734–735, 741.

⁸⁶ AS Zbirka rokopisov, 260, Genealogija družine Widerkhern, p. 18.

⁸⁷ Zgodbo je na kratko povzel Witting, 1894, str. 140.

⁸⁸ Košir, 2000, str. 78 sl.

⁸⁹ Blumenthal, 1931, str. 48. Gl. Štuhec, 2000, str. 140 sl.; Stojan, 2003, str. 57 sl.

⁹⁰ Willoweit, 2004, str. 109 sl.; Elverfeldt–Ulm, 2001, str. 27.

ženski Red zvezdnega križa) in nekatere cerkvene redove (Nemški viteški red, najuglednejši stolni kapitulji), kjer se je število preiskovanih generacij prednikov po očetovi strani lahko povečalo celo na osem, materinih pa je bilo štiri.⁹¹

Razgled po rodbini Barbo kaže, da se je večina preživelih članov v tistih letih in desetletjih zares ravnala po strogih statusnih načelih, le sestra Marija Ana Leopoldina se je leta 1734 poročila z Ernestom Ferdinandom baronom Gallom. Toda za ženske članice obdržanje statusa ni bilo tako zelo pomembno, saj je s poroko formalno opustila očetovo ime in postala članica moževe družine. Očetovi dediščini pa se je vsaka (če ni bila ravno edina dedinja) proti razmeroma majhni odpravnini odpovedala že s poročno pogodbo. Dizma pa je bil edini živi možki potomec Barbov, edini pravi dedič premoženja in slavnega imena. Ne le po Joštovi strani – prav v Dizmovi generaciji so po možki strani izumrle vse druge veje avstrijskih Barbov⁹² in Jošt se je upravičeno zavedal zanj še posebej trpke nevarnosti izumrtja pradavnega rodu. Formalno pa Dizmova poroka z baroneso Billichgratz statusa rodbine oz. njunih potomcev sploh ne bi spremenila, tako kot ga ni njegovemu očetu Andreju Danijelu poroka Joštovega deda Maksimilijana Valerija z Marijo Kristino baronico Brenner. Nekoliko, a v praksi sploh ne usodno, bi spremenila le izvorno sliko tistim potomcem, ki bi želeli nekoč stopiti v npr. kakšen res ugleden stolni kapitelj.

Zdi se torej, da Jošt ni ugovarjal le zaradi prestiža oz. nadpovprečne očitljivosti za javno popolnost svoje družine. Sklicevanje na nevestino statusno neprimernost in sinovo neposlušnost je bilo še bolj odsev globljega in pomembnejšega boja med dvema že dolgo odkrito nasprotnima tendencama – med ljubeznijo kot motivom poroke, podkrepljeno z razsvetljsko propagirano »svobodno voljo« in cerkveno konsenzualno teorijo, ter patriarhalno brezčutno nuptialno logiko,

⁹¹ Gl. tisk nedatirane »direktive o plemiških preizkusih za ženske, ki se potegujejo za vstop v red zvezdnega križa«, ki poleg prezentacije rodovnikov zahteva tudi grbe navedenih prednikov in javno listino o preizkusu (AS Rodbinski fond Auersperg, šk. 1).

⁹² Leta 1763 so že izumrle ali pa bile tik pred izumrtjem (brez možkih potomcev ali z njimi v kleriških službah) so t. i. tržiška, slateneška, golo-jamska in paška (Paßberg) veja (Beckh–Widmanstetter, 1881, Tafel I in II).

ki je imela osnovo v socialno–statusnih parametrih pod okriljem pikolovskega plemiškega prava v 18. stoletju ter v patriarhalnem podrejanju otrok. Znotraj širše družine je Jošt po svojih besedah za takšno filozofijo našel podporo (le) pri mlajšem bratu Francu Ksaverju Rihardu, članu Nemškega viteškega reda.⁹³ Dizma se je v pismu z dne 29. 4. 1763, v katerem je na častno plemiško besedo in prisego prosil za spremembo hišnega pripora v »mestni pripor« (tj. njegovo omejenost na mesto Ljubljana, ne pa le na gostišče) in obljubil, da se bo odpovedal stikom z Ivano do pravne rešitve spora, očetove resnične pomisleke analitično in kritično pa predstavil Reprezentanci. Po njegovem je očetovo ravnanje z njim zgolj posledica Dizmove zaroke z Ivano proti njegovi volji. Nameravane poroke pa očetu sploh ni tajil in bi jo lahko sklenil tudi drugje, kjer ga očetova dolga roka ne bi dosegla. Toda domov se je vrnil zato, ker je nedolžen in ker mu je zmanjkalo denarja za življenje v Gradcu. Dizmovo mnenje je bilo, da starši nikoli ne smejo ovirati otrok, pri čemer se je skliceval kar na tisti del Pavlovega pisma Efežanom, ki pravi: »In vi očetje, ne jezite svojih otrok, temveč jih vzgajajte v Gospodovi vzgoji in opominjanju.«⁹⁴ Zviti zaljubljenec pa ni omenil, da izpuščena stavka omenjenega poglavja otrokom nalagata ubogljivost do staršev! Tudi Ivani očitana statusna neprimernost po visokih merilih nemških dežel je po Dizmovem mnenju brezpredmetna, saj je vendar gosposkega stanu in moralno neoporečna. »Zato bom raje trpel, kot pa nad seboj delal nasilje in se poročil z osebo, do katere ne bi čutil nič!« je pojasnil trpke dileme predromantičnega nerazumljenca. Pripor je bil čez nekaj dni res omiljen, pa še tega se Dizma po kasnejših očetovih besedah na konzistoriju ni držal.

Tudi če Dizma ne bi javno zganjal emocionalne patetike v smislu »Ivana ali nič«, bi bilo Joštu jasno, da gre za vprašanje uveljavitve poroke iz ljubezni. S to besedo, pa čeprav mu je šla težko iz ust, je oče 6. 7. v dolgem pismu Reprezentanci tudi sam v zaključnih besedah označil odnos sina in Ivane. Pripomniti velja, da je »ljubezen« imel le za eno

⁹³ Rojen leta 1715, v letih 1735–1744 je bil častnik v pehotnem regimentu grofa Harracha. Leta 1744 je postal vitez Nemškega viteškega reda, leta 1755 komtur komende v Metliki in Črnomlju, od leta 1765 pa je vodil komendo v Veliki Nedelji, kjer je leta 1772 tudi umrl (Beckh–Widmanstetter, 1881, Tafel II).

⁹⁴ Ef 6,4.

od klasičnih plemiških vrlin, torej ne za običajno erotično čustvo, ter da je ljubezen postavljaj predvsem v zvezo s »ponižnostjo« in zgolj s splošno naklonjenostjo do bližnjega,⁹⁵ tako kot je menila posttridentinska pastorala.⁹⁶ Zato je Jošt vedel, da so njegove možnosti, s pomočjo kraljice zaustaviti sinovo poroko, dejansko majhne. Splošno znano je bilo, da je emocionalno občutljiva Marija Terezija zelo naklonjena družbeno (tj. starševsko) nerazumljenim plemiškim ljubimcem in še posebej dekletom. Morda tudi zato, ker se je sama lahko poročila z mladostno simpatijo Francem Štefanom vojvodo Lotarinškim, ki so ji ga po srečnem naključju namenili oče cesar Karel VI. in državni ministri. Jošt je vseeno tvegaj, in bil v izjavah in zahtevah oster, ne redko je prikrajaj dejstva, se opravljivo–obrekljivo poslužil polresnic in osebna opažanja in interpretacije za čista dejstva prodajal deželni kneginji in deželnim funkcionarjem. Ivano je npr. označil za neprivačno deklino in značajsko sumljivo žensko. Temu je Mark Anton kajpak ostro nasprotoval s sklicevanjem na »celo mesto«, ki da lahko potrdi, da gre za dobro in spodobno dekle. Joštovemu očitku o neizpolnjevanju meril za sposobnost vstopa v plemiške ustanove pa je oporekal z dejstvom, da so Billichgratzi že v sorodu z najpomembnejšimi deželnimi grofovskimi rodbinami, npr. z Auerspergi, Ursini–Blagayi, Lambergi, celo z Barbi. Kraljico je moledoval, naj vzame njegovo hčerko v zaščito, Jošta pa naj napoti na ustrezne sodne instance, če ima kaj proti poroki. Jošt je namreč 10. 5. od kraljice zahteval, da naj kraljica kar sama (tj. mimo sodišča) kaznuje spletkarske in maliciozne Billichgratze, sina pošlje daleč proč (vsaj v Gradec) v kakšno cerkveno ustanovo, Ivano pa v uršulinski samostan v Škofjo Loko. Ta je imel v tistem času poleg religiozne tudi vlogo nekakšnega prisilnega začasnega ali trajnega azila za plemenite grešne Kranjice. Tako naj bi se preprečili stiki med sinom in Ivano. Zaroka se mora po njegovem razveljaviti tudi zaradi dotlej javnosti tajenega krvnega sorodstva med zaljubljenca, dispenze iz Rima pa še ni. Za konec si je Jošt privoščil nekaj, v takšnih primerih nedopustnega, skoraj gurujskega poučevanja kraljice, ki je vsakega monarha, dokazljivo pa tudi Marijo Terezijo vedno navdalo z besom: predlagaj, da bi bilo »zdravo«, če bi v bodoče neposlušne otroke v

takih primerih starši lahko postavili pred sodišče in kar razdedinili. Dobro bi bilo, je bil še naprej uslužen, da bi kraljica tudi ukazala, da naj starši in skrbniki dajejo otrokom do njihove polnoletnosti iz zapuščine le toliko, kolikor zadošča za dostojno življenje; ostalo premoženje otrok naj bo v kapital-skih naložbah. Kraljica bi morala takšen ukaz razglasiti v vseh svojih deželah, s čimer bi preprečila veliko škode, saj je znano, da otroci potrošijo preveliko denarja za ljubezenske dejavnosti. Vse to je bilo s stališča staršev od vekomaj res in marsikateri Joštov predlog je dandanes del socialne politike. Toda kraljica Marija Terezija je bila (morda tudi, ker je bila odločna, izobražena in modra ženska) zelo alegirčna na poučljiv ton provincialnih mačističnih patriarhov, pa naj so bili pravno še tako dobro utemeljeni. Kraljičin srd so že dve desetletji prej v ločitveni vojni zakonci Gallenberg občutili tudi kranjski deželni stanovi, ker so dali uradno podporo neupravičenim moževim zahtevkom in njegovim formalističnim blokadam ženinih zahtev po alimentih in premoženju iz poročne pogodbe. Ženo je namreč podpirala le mlada kraljica.⁹⁷

Približno istočasno se je v dopisovanje s kraljico vključil še Dizma, ki je izpostavil brutalen način preprečitve poroke z internacijo, kljub temu, da je sam že polnoleten. Prosil je posredovanje Dunaja, da ga Reprezentanca končno izpusti iz pripora. Medtem ko je v predhodnem pismu Reprezentanci svoje zahteve po izpustitvi iz pripora utemeljeval zgolj s svojimi pogledi, je v tem pismu taktiko usmeril v konkretno reševanje zadeve. Stari Barbo pač ni bil prvi, ki ga je na polju svobode za zadnjo besedo prikrajšal kar lasten otrok. Deželno kneginjo je Dizma namreč opozoril na podoben primer Wolfa Sigmunda grofa Lichtenberga, ki se je zgodil pred leti in v katerega je bila kneginja vpletena, izid pa je bil Dizmi zelo pogodu. Citirani primer je spomladi 1751 sprožil psihološko nekoliko neuravnovešeni družinski patriarh Franc Karel grof Lichtenberg: aprila istega leta se je namreč njegov sin Wolf Sigmund moral zateči po pomoč kar k ljubljanskemu škofu Ernestu Amadeju grofu Attems, ker je oče nasprotoval njegovi izbranki, devetnajstletni Mariji Tereziji grofici Auersperg. Tudi v tem primeru je oče zahteval, naj se sin zaradi fideikomisnih določil obvezno poroči v *stiftmässiges haus*, medtem ko je bila izbrankina mati

⁹⁵ V svoji družinski kroniki (*Beckh–Widmanstetter*, 1881, str. 2–3).

⁹⁶ *Kos*, 2008, str. 15–24.

⁹⁷ *Kos*, 2004, str. 199–209.

menda »le neka Batthyányjevka«. ⁹⁸ Baron Raigersfeld je zato v njegovem imenu kar po nekem kosilu v ljubljanskih Križankah pri svojem prijatelju komturju Nemškega viteškega reda Kajetanu Avguštinu grofu Wildensteinu med šahiranjem z ljubljanskim škofom le-temu omenil Wolfov problem. Škof je prisotnega Wolfa v duhu doktrine konsenzualnosti oz. svobodne volje zaročencev podučil, da poreklo nikakor ni zadržek za poroko. Zato naj se ne on ne oče ne obotavljata s poroko; sploh pa se stari Lichtenberg niti ne more spotikati ob nevestin status, saj so tudi Lichtenbergi izšli iz pl. Schwabov, ne pa iz »starih« Lichtenbergov in imajo od njih le ime, tako kot npr. baroni Billichgratzi (sic!). ⁹⁹ Stari Lichtenberg se je pred neformalnim pritiskom javnosti (zlasti škofa) nato hitro umaknil, čeprav je na Dunaju celo dosegel poluradno podporo. ¹⁰⁰ Rudi Wolf se je po tem pogovoru pomiril, čeprav je oče še vedno nasprotoval poroki in sina baje sploh ni hotel videti. Poleg statusnih ovir mu pri poroki ni šlo na roko tudi krvno sorodstvo (4. stopnja) z Marijo Terezijo, zaradi česar je stiški arhidiakon zahteval papeško dispenzo. ¹⁰¹

⁹⁸ Batthyányji so bili ogrski grofje in že dve stoletji integrirani tudi v kranjsko družbo!

⁹⁹ Marija Wolf Sigmund Jožef Ignacij Lichtenberg se je rodil Francu Karlu in Viljemini Jožefi Feliciti roj. grofici Thurn-Valsassina (iz Radovljice) 4. 5. 1727 (krst v ljubljanski stolnici). Franc Karel je imel še pet sinov in tri hčerke. Ta dolenska veja Lichtenbergov je imela sorodstvo na Notranjskem. Njihovi otroci so osnovali podveje, ki so se imenovala po gradovih Snežnik in Ortnek ter po Koči vasi (Hallerstein), vse pa še po nekdanjem gradu Tuštanj pri Moravčah. Leta 1747 sta obe glavni veji s poroko spet povezala sestra Wolfa Sigmunda Marija Barbara in sin Wolfa Danijela Franc Ignacij, edini preživeli moški iz notranjske veje. Lichtenbergi niso bili tako »stara« rodbina kot Barbo-Waxensteini, vsaj ne v moški liniji: konec 18. stoletja je sestavljalec rodovnika zapisal, da so izšli iz Schwab-Lichtenbergov, potem ko se je leta 1540 Janez Schwab z gradu Tuštanj poročil z Margareto Lichtenberg, zadnjo iz rodu srednjeveških Lichtenbergov. Ded Franca Bernardina Danijel je postal ok. leta 1600 začetnik od Schwabov osamosvojenega veje Lichtenbergov, ki je dobila leta 1660 baronstvo in izpustila priimek Schwab, leta 1688 pa je dobil še grofovstvo (Wurzbach 15, str. 106–107; Schiviz, 1905, str. 67; AS Zbirka rodovnikov, št. 149; AS Graščinski arhiv Jablje, fasc. 6; AS Zbirka plemiških diplom, št. 116; Smole, 1982, 455; Schollmayer-Lichtenberg, 1998, str. 13, 21–22; Slana, 2000, str. 31).

¹⁰⁰ Raigersfeldov dnevnik v: AS Graščinski arhiv Dol, knj. 166, pp. 57, 61 (prim. tudi Kos, 2004, str. 155 sl.).

¹⁰¹ To je Wolf iz Rima dobil septembra, goriški nadškof Karel Mihael grof Attems pa jo je potrdil 11. 9. 1751 (AS Graščinski arhiv Dol, knj. 166, p. 64; za dispenzo: Attems, 1994, str. 129).

Tako je do svečane zaroke pri glavarju Auerspergu prišlo že 1. 12., čez pet dni pa sta zaročenca odpotovala v Stično, kjer ju je še isti dan poročil opat. Očetov pristanek pa ni povsem končal spora. Stari je na Dunaju zahteval, naj oblast odvzame sinu pravico do fideikomisa, kar naj bi mu po Raigersfeldovih besedah aprila 1752 celo uspelo. ¹⁰²

Konec junija in v začetku julija 1763 je Re-rezentanca pod pritiskom deželne kneginje poskušala posredovati za kompromis: Joštu in Marku Antonu je naložila, naj pisno argumentirata svoje zahteve ter predlagata način poravnave. Morda so deželni politiki mislili, da bi morebitna izmenjava odškodnin zgladila spore, tako kot je v preteklosti uspevalo neformalnim mediatorjem pri ponesrečenih zarokah in porokah. Zaradi narave primera pa so se tokrat ušteli: nikomur namreč ni šlo za denar, pač pa za čast, prestiž, resnico in pravico. Približno v takšnem zaporedju. Prvi se je odzval Mark Anton in Re-rezentanci 28. 6., tri dni po pozivu na predstavitev svojih pogledov, kratko in jezno odpisal, da je njegova hči pač baronica in ji zato nič ne manjka ter da že ima cerkveno dispenzo zaradi četrte stopnje krvnega sorodstva z Dizmo. Po božjih in cerkvenih postavah to za poroko povsem zadostuje, zato je njegov predlog tak, da naj Barbo končno blagoslovi sporno zvezo in zaročencema zaželi vse dobro. O tem mnenju, je bil trd Mark Anton, naj obvestijo tudi deželno kneginjo.

Šele 6. 7. je Re-rezentanci, potem ko se je očitno seznanil z nasprotnikovim odgovorom, odgovoril tudi Jošt. Pri pojasnjevanju nepremostljivih razlik je najprej opozoril na svojo vlogo sinovega varuha ter na posledice morebitne zveze zaradi Ivanine nezadostne statusne visokosti. Gre za to, da je sin edinec, zato lahko le on in njegovi potomci v prihodnosti obdržijo status cele rodbine. To pa je tudi osnovni pogoj njihove potencialne uspešne kariere. Nato se je lotil osebnega obračunavanja: »Sin je star šele 27 let, kar je za moža malo, za enako staro Ivano pa že veliko,« je namigoval na Ivanino značajsko neprimernost. Še več: »dekle je po mnenju vseh, ki jih pozna« prej grda kot lepa, »in njena grdota se ne veča le iz meseca v mesec, pač pa iz dneva v dan,« je bil vedno bolj krut. S tem pa si pri najvišjih deželnih uradnikih v zrelih ali celo poznih letih, katerih žene so bile najbrž še manj

¹⁰² Raigersfeldov dnevnik v: AS Graščinski arhiv Dol, knj. 166, pp. 169–170, 163, 165, 214.

privlačne, Jošt najbrž ni prisluzil naklonjenosti. Za nameček je Marku Antonu hudobno pripisal laganje, češ da je Ivano v svojem pismu Reprezentanci s konca junija označil za 24-letnico, kar pa ni res. V resnici je Mark Anton to starost omenjal za čas seznanitve zaljubljenecv leta 1760. Marku Antonu je celo pripisal materialistično premišljeno poroko z ženo iz (svaštva) Blagayev, da bi dobil zvezo z najuglednejšimi deželnimi rodbinami. In četudi bi bili Billichgratzi tako dobri, je družina njegove žene (Qualizza) še tako mlada, da je celo ženin stric kot zdravnik (torej obrtnik–intelektualec in ne plemič) še zdravil Joštovo ženo. Netočen je bil celo z očitkom, da je bil sin le dva dni v hišnem priporu, nato pa v »mestnem priporu«: za to omilitev je Dizma prosil oblasti šele tri dni po internaciji! Prav tako, je zapisal, ne more sprejeti Mark Antonovega pojasnila, da sta se otroka zaročila naskrivaj. Ali Billichgratzom ni bilo sumljivo leto in pol dolgo obnašanje zaljubljenecv? Zakaj se njegova žena ni o vsem tem pogovorila s hčerko? Kaj res niso vedeli, da je sam sinu takrat prepovedal zapustiti očetovo hišo? Višek Mark Antonovega sprenevedanja pa je, da je Joštu celo Dizma priznal, da se Billichgratzi norčujejo iz Jošta, da so podpihovali zvezo in so »na pol ujetega tička želeli ujeti«! Le zadnje je bilo res, saj Mark Anton pravzaprav ni nikoli tajil, da je dolgo vedel za zaroko, da je pomagal organizirati skrivna srečanja zaljubljenecv in celo sodeloval pri pripravah na poroko. Jošt je zato upravičeno besnel nad ponižanjem: »Praznovali so zaroko (čeprav je bila očitno tajna, op. D. K.), ne da bi njega obvestili! Zakaj je bila celo poroka določena brez njegove vednosti in vednosti celega mesta, pač pa naj bi se zgodila skrivoma na deželi, da je le ne bi preprečil generalni vikar? Celu kmetje (v polhograjskem gospostvu, op. D. K.) o poroki niso vedeli nič!« Poleg tega naj bi bila Ivana brez lastnih sredstev, pa tudi Dizma ima tako malo iz materine zapuščine in veliko dolgov, da brez Joštovega denarja sploh ne more preživeti sebe, kaj šele družine. To je bilo sicer res, le da je pozabil na dejstvo, da je bil Dizma njegov glavni in univerzalni dedič. Če se bo torej Dizma poročil kljub očetovemu nasprotovanju, »ne bo dobil od mene nič in naj se mi ne prikaže pred oči,« je bil odločen in kompromis je izgledal nemogoč.

Jošt je vedel, da so to pavšalne, težko utemeljive obtožbe, ne pa dejstva. Zato se je spravil še na pravno bolj oprijemljiv zadržek, tj. na so-

rodstveno vez med zaročencema. Reprezentancne funkcionarje je najbrž nameraval naplahtati, da so se Billichgratzi požvižgali na to in niso niti pomislili, da potrebujejo papeško dispenzo. O sorodstvu naj bi izvedeli šele na dan Dizmove aretacije. Celu Dizma naj bi ob prihodu v Ljubljano od generalnega vikarja zahteval dispenzo za oklice (enkrat za trikrat) nekje na deželi, takoj nato pa poroko. S tem jih je želel prikazati za neodgovorne in neverodostojne lažnivce in namignil, da mora tudi cerkvena oblast to zaroko razveljaviti. Šlo je za polresnico: Dizma in Billichgratzi do 25. 4. zares niso vedeli nič o sorodstvu družin, so pa takoj po opozorilu generalnega vikarja zanjo zaprosili v Rim. Ko je Jošt manjkajočo dispenzo 10. 5. omenil deželni kneginji, je to še držalo. Toda dispenza je bila izdana že 18. 5., Billichgratzi pa so jo 6. 7. zanesljivo že imeli v rokah,¹⁰³ vendar o tem niso obvestili Jošta, ki si je z nevednostjo pri Reprezentanci še dodatno manjšal verodostojnost. Še slabša taktična poteza je bila omemba deželnoknežjega patenta z 12. 4. 1753, ki govori o ničnosti zarok/porok mladoletnih oseb, če ni starševskega konsenza. V resnici Dizma pri 27 letih kajpak že dolgo ni bil mladoleten, niti opravilno nesposoben. Toda: »Splošno znano pa je, da je sin vedno mladoleten, dokler ni *der stand in rechten!*«, je Jošt po svoje interpretiral sklep deželnega sodišča z 31. 5. 1763, s katerim je bilo odločeno, da se Dizmova prošnja, da pride iz očetovega skrbništva, zavrne. V resnici je šlo za odločitev v zvezi z razpolaganjem z materino dediščino, nad katero je Jošt povsem legalno bdel predvsem zaradi hčerke Marije Kajetane, ki je bila glavna upravičenka do dediščine. Dizmi bi iz tega naslova pripadlo zelo malo, a tudi z malim je maja 1763 zadolženi Dizma nameraval začeti zakonsko življenje. Billichgratzi morajo vedeti, da brez Joštove privolitve ne more skleniti (nujne) poročne pogodbe, je bil jasen Jošt. Skratka: »Z vsem tem se izničujejo stari in pošteni običaji, dobro in čisto plemstvo pa propada. Mnogi dobro plemeniti starši se že bojijo, da se jim ne bo zgodilo enako kot meni, če ta primer ne bo sankcioniran!« Prvi stavek je bil patetičen in arhaičen. Drugi stavek pa je bil povsem resničen, celo vizionarski. Le da ni bilo več sredstva, ki bi lahko potešil ta starševski strah.

V tem pismu so čustva Jošta tako zanesla, uradno sploh ni ponudil kompromisa, razen da je

¹⁰³ Original je v: NŠAL Zbirka listin, 1763 V 18., Rim.

»Poljub ljubezni«: kolorirana grafika Jean-Francoisa Janineta (1752–1814) iz ok. leta 1780, po predlogi Louisa Doubleta.

predlagal razveljavitev zaroke, za Ivano predlagal internacijo v samostanu, za sina pa v katerem od plemiških kolegijev, dokler »ju ne bi minila ljubezen«. Kompromis je omenil šele 15. 7., ko je Rerezentanci napisal, da le zato, ker ne želi imeti nobenih stroškov z zadevo več, kot sinov skrbnik ponuja Billichgratzom v zameno za odpoved poroke 2.000 gld., pa še ta denar bi šel iz dediščine sinove matere. Mark Anton je ponižujočo ponudbo odklonil šele 10. 8. Še prej je moral ovreči očitke o manjkajoči dispenzi, ki jo je sedaj na vpogled zahtevala tudi Rerezentanca. Že 22. 7. je oblast obvestil, da dispenzo ima, a je ne more takoj posredovati, ker jo ima pri sebi njegova žena, ki se mudi v Dolenjskih Toplicah. To je lahko storil šele 29. 7., kar pa ni omajalo Joštove trditve, da dispenze aprila še ni bilo: prav Dizmov obisk generalnega vikarja Peera 25. 4. govori o tem, da je bil šele na njegovo pobudo sprožen postopek za pridobitev formalne, a v takih primerih nujne dispenze.

S tem dejanjem se je pristojnost Rerezentance končala. Pravzaprav je kot najvišje politično deželno oblastvo formalno že 6. 8. 1763 prenehala obstajati, saj je Dunaj po večletnih pripravah njene funkcije prenesel na Deželno pravdo, ki se je preimenovala v Deželno glavarstvo. Šele 29. 8. pa je bila objavljena do tedaj strogo varovana skrivnost

o ustanovitvi Gubernija za Notranjeavstrijske dežele v Gradcu, ki je dobil vrhovni nadzor in oblast nad vsemi področji deželne uprave.¹⁰⁴ Toda to za Joštov boj ni bilo več pomembno. Po prejete poročilu o neuspešni poravnavi Rerezentance v stečaju z dne 12. 8. je deželna kneginja 10. 9. odločila, da poroka zaradi uglednega sorodstva Billichgratzov, zadostne starosti zaročencev in duha poročnega patenta iz leta 1753 sploh ni neprimeren, vsej nepolni formalni *stiftsmäßigkeit* navkljub. Jošt Barbo je izgubil bitko pred posvetnimi organi, toda deželna kneginja mu ni preprečevala odprtja nove fronte na cerkvenem sodišču. To je bila njegova zadnja možnost, za katero se je bilo potrebno bolje in natančneje pripraviti. Dejansko je imel Jošt tam večje možnosti, saj se mu ni bilo potrebno onegaviti z zanj neprijetnimi argumenti. S spretnim odvetnikom bi lahko sebi v prid interpretiral obsežno, zanj v mnogočem ugodno kanonsko pravo. Ker Cerkev ni nikoli tako hitro kot posvetna oblast menjala temeljnih vrednot oz. jih pogosto sploh ni, mu je v tej bitki najprej odlično kazalo.

Jošt je na škofijskem sodišču v Ljubljani vložil tožbo proti sinu šele 13. 10. 1763. Cerkvem možem je namesto zapletene obtožbe zastavil zelo natančno vprašanje, s katerim je upal na pridobitev naklonjenosti: ali se je mogoče upreti zaroki, ki je bila sklenjena proti volji staršem? Mimogrede je zaprosil še za »kompas« za deželno sodišče, da bi dovolilo Dizmi, ki je imel z očetom spor tudi tam, prihod na konzistorij. Ta je na prošnjo vnetih zaljubljenecv že čez nekaj dni prvi narok prestavil s 25. 11. kar na 18. 11. Njuna vnema je bila razumljiva, saj sta v tistem času na očetovo jezo dejansko (»podnevi in ponoči«) že živela kot prava zakonca (»počneta prepovedane stvari«) pri Billichgratzih, zato je oče od deželnega sodišča za Dizmo dosegel prepoved približevanja nesojeni snahi. Isto je 14. 10. od Dizme zahtevala tudi škofija in se pri tem sklicevala na podoben primer med grofico Lamberg in grofom Coroninijem.¹⁰⁵ Toda Dizma se je kljub

¹⁰⁴ Žontar, 1998, str. 84.

¹⁰⁵ Jakob Anton grof Coronini–Cronberg (sin Janeza Ignacija in Felicite), roj. 24. 6. 1733 (Schiviz, 1904, 111), se je proti volji sorodstva želel leta 1757 poročiti s Katarino grofico Lamberg (roj. 10. 2. 1731), hčerko grofa Franca Bernarda in Ane Katarine grofice Trilek (Witting, 1895, 192). Konec leta 1757 sta z zaročenko dobila papežovo dispenzo zaradi četrte stopnje sorodstva (NŠAL Zbirka listin, 1757 XI 28., Rim), vendar je prišlo do poroke šele 12. 3. 1758 v Leitenburgu, v graščini ženinovega starega strica Ludvika

prepovedim in še vedno veljavnemu »mestnemu priporu« 21. 10. baje odpravil na Lesno Brdo. Šele na ostro posredovanje konzistorija z dne 24. 10. je deželnemu sodišču obljubil spoštovanje prepovedi približevanja do izreka končne razsodbe. Dejansko pa je v žepu stiskal figo, saj je iz skromnega stanovanja na bližnji Vrhniki še kar lazil k Ivani. To konzistoriju oz. Joštu ni ostalo skrito in konzistorij je deželno sodišče že 31. 10. obvestil o sumljivem dogajanju, češ da Dizma dotlej na Vrhniki ni pre-spal več kot trikrat, ostale dni pa je menda preživel pri Ivani. Konzistorij je posvetnemu sodišču zato predlagal vrnitev k institutu »mestnega pripora«, oz. naj si Dizma poišče stanovanje v Ljubljani, saj sta si Lesno Brdo in Vrhnika enostavno preblizu ... S takšnim draženjem cerkvenega sodišča si Dizma in Ivana, opogumljena z vmesno zmago na posvetnih ustanovah, res nista delala usluge.

V zadregi je bil tudi Jošt, ki je moral zamenjati strategijo. Blatenje Billichgratzov, zlasti pa Ivaninega značaja in videza, bi njegovim temeljnimi zahtevam odvzelo verodostojnost, saj Cerkev na posvetne zadržke glede časti in na obrekovanja ni dala veliko. Potrebni so bili dokazi in pravniška spretnost pri interpretaciji kopice kanonskih določil in mlajših pravniških komentarjev. Ko je 18. 11. prišlo do prve obravnave,¹⁰⁶ se je Jošt premišljeno osredotočil predvsem na dokazovanje neveljavnosti zaroke zaradi odsotnosti očetovega (oz. svojega) konsenza. Zato pa sta Jošt in njegov odvetnik izrabila štiri znamenite pravnike: najprej nesporno avtoriteto Thomasa Sancheza, ki da pravi, da mora sodišče v takšnem primeru prepovedati poroko v izogib škandalu.¹⁰⁷ Nato se je poslužil pravnih komentarjev Ludwiga Engla (če sta zaročenca neenaka in so starši proti zvezi, mora sodišče preprediti poroko),¹⁰⁸ Francisca Schmalzgruberja (zaroka, ki žali očeta, je grešna, slaba in nedovoljena, poroke ne sme biti)¹⁰⁹ in še Johanna Christoph Schambogna (svobodna razlaga za-

grofa Cobenzla (*AS Grašičinski arhiv Dol, Raigersfeldov dnevnik, fasc. 199, p. 47 in fasc. 213, p. 714 – pismo F. H. Raigersfelda sinu Janezu s 14. 3. 1758*).

¹⁰⁶ Sodišču je predsedoval generalni vikar Karel Peer, prisodniki pa so bili stolni prošt dr. Ferdinand baron Neuhaus, dr. Luka Marenik, jezuita dr. Teodor Mayer in profesor kanonistike Jožef Tollhoff ter minorita dr. Hugo Vodnik in Atanzij Kavčič.

¹⁰⁷ Cf. Sanchez, 1669, lib. I disp. 14 n. 3.

¹⁰⁸ Cf. Engel, 1722, lib. IV, pars 2 tit. 2 § 2 n. 11.

¹⁰⁹ Cf. Schmalzgruber, 1726, lib. IV, pars 2 tit. 2 § 2 n. 81; isti, cons. 45 q. 3 n. 13.

ročnih pravil ni dopustna, saj imajo starši pravico preprediti poroke neenakih oseb, če se z njimi ne strinjajo).¹¹⁰ Njihov skupni imenovalec je torej bil: če starši nasprotujejo poročnim nameram otrok, do poroke ne more priti. Nam pa pade v oči, da so citirani avtorji otrokom pravzaprav dopuščali samostojno izbiro partnerjev, staršem pa dajali pravico veta le, če so statusne razlike tolikšne, da bi lahko prišlo do škandala. Ker pa poroka grofa in baronice sama na sebi nikoli ni bila škandalozna, je moral Jošt svoje nasprotovanje in domnevno škandaloznost sinove zveze dobro utemeljiti. To je najprej in najlažje poskusil s trditvijo, ki je sodnikom pričakovano lepo sedla na dušo: nameravana sinova poroka je zgolj sad pohote in mesenosti. Nato se je posvetil še svoji najljubši temi statusni nekompatibilnosti, pri čemer je moral uporabiti primere iz cerkvenega okolja: sin je zaradi ugleda rodbine sposoben prejeti kanonikate v nemških deželah in stopiti tudi v Nemški viteški red. Sporna poroka bi njegovim potomcem odvzela te časti, saj je Dizma edini sin, ki mora nositi glas o slavi rodbine. Vsi sorodniki so zaradi njegove poročne izbire užaljeni in prizadeti, je zaključil uvodno predstavitev tožbe.

Zaročenca sta vedela, o čem bo oče govoril in sta se v uvodnem odgovoru pripravila na pomisleke. Dizma je star že 27 let, živi svobodno življenje, za dovoljenje sta spoštljivo in kar dvakrat prosila Jošta, zaroka pa je sad večletne »zveze dveh duš«, sta začela razpravo. S tem čustveno precej nevtralnimi terminom, ki je sodnikom pomenil duhovno ljubezen, sta premišljeno in v skladu z aristokratskim modnim sentimentom nadomestila pojem »ljubezen«, ki pa je v njunem primeru res tudi že bil kontaminiran s telesnostjo. Toda oče je bil vseeno proti, češ da je Ivana iz statusno prenizke rodbine. Nato sta začela izpodbijati Joštove teze: odrečeni starševski konsenz tako ali tako nima pravne teže, niti naravnega in božjega značaja. Zanimiva je omemba naravnega prava, ki kaže, da je duh razsvetljenstva že pred letom 1763 okužil tudi Kranjce. Glede na pravno izobrazbo obeh Barbov in njun študij v tujini pa niti ni presenetljivo, da sta poznala teorijo naravnega prava. Pa tudi zadržek neustrezne plemenitosti za najvišje cerkvene službe ne zdrži presoje, sta menila, saj že kanonsko pravo v poglavju o prebendah ne

¹¹⁰ Cf. Schambogen, 1699, lib. IV Decret. tit. 1 De sponsalibus n. 141.

predvideva posebnega statusa.¹¹¹ »*Virtus, non sanguis, nobilitet!*« sta s pravilno postavljenima veji-cama poenostavila maksimo v citiranem dekretalu. V pravo smer je s parafrazo besed Tomaža Akvinskega zavil tudi njun odvetnik – za poroko je najpomembnejša svoboda.¹¹² Od svojega je še pristavil, da je Ivana iz družine, ki je v sorodu z najbolj plemenitimi deželnimi rodbinami in njuni potomci bodo že čez nekaj generacij izpolnjevali prav vse pogoje za sprejem v omenjene službe. Da pa so tožnikove besede celo absurdne, priča dejstvo, da prvorojenci in edinci tako ali tako ne vstopajo v cerkveno službo. In zakaj bi bili potemtakem edinci brez pravic pri porokah? Sploh pa je Jošt navedel le iztrgane citate, ki so mu v prid (še posebej Schmalzgruber vsebuje tudi Joštovim težnjam nasprotne člene) in zadevajo škandale in nečastnost družin, je odvetnik opozoril sodišče na veliko luknjo v Joštovi argumentaciji. Ker ta zveza ni škandalozna (nevesta je vendar častivredna!), nima Jošt razloga za nasprotovanje, še posebej, ker Dizma očitno ne želi med kanonike, temveč med zakonce. Odvetnik je opazil še nekaj, kar dotlej ni omenjal nihče – sovraštvo do Ivane kot pogon Joštovega nasprotovanja. Zato je zarohnel: »Noben zakon ne podpira starševskega sovraštva! Očetovo sovraštvo na sodišču pač ne more imeti prednosti!«

Sinova taktika, ki je gradila na svobodni volji otrok, je Jošta spravila v defenzivo. Krčevito je poskušal pobiti njegove teze na konkretnem primeru, saj je ugotovil, da ga teorija ne podpira. Čeprav je Dizma star že 27 let, to še ne pomeni, da se sme poročiti, kot si želi, je razpredal. Pod očetovo oblastjo ostane tudi že emancipiran otrok, zlasti v usodnih zadevah, če ne, nastane smrtni greh. Nato pa je prvič popustil: sina ne sili, da mora vzeti točno določeno žensko, pač pa mu dopušča svobodo, če je nevesta iz prave družine, ne pa iz take, ki ruši ugled njegove rodbine. S takim obratom je sinu morda celo nezavedno ponudil kompromis, žal pa ta zaljubljenec v Ivano ni koristil. Prvič pa je Jošt priznal, da je svoboden izbor otrok res najpomembnejši za poroko. Še več: priznal je, da ugled družine ni odločilen za prejetje kanonikata. Svojo patriarhalno oblast je bil zato prisiljen ponižati v

nekakšen potrditveni akt, če bi bil sinov poročni izbor vsaj približno v mejah takšnih načel. Toda Ivane a priori in že zaradi svoje časti, potem ko je sprožil škandal, ni mogel več sprejeti. Zato je spet izpostavil strast in mesene želje, ki se baje vidijo iz sinovih pisem, v katerih je očeta prosil za privolitve. S tem je Jošt želel izničiti sinovo sposobnost trezne presoje pri izboru žene, pravzaprav pa tudi relativizirati svobodno voljo.

Dizma je v sklepnih besedah izrabil očetovo defenzivo in poudaril, da je sam že toliko star, da lahko samostojno upravlja s svojim premoženjem in življenjem. Celó če so starši revni, je namesto na Billichgratze dejansko namignil na ne preveč bleščečo premoženjsko stanje v družini, to ne zmanjša njihove plemenitosti. Zato zveza z Ivano pač ne more biti grešna samo zato, ker zanj in za Barbe materialno ni najbolj ugodna. Takšne misli so cerkveni sodniki, med presojanjem (razdrutih) zarok prevečkrat soočeni prav z materialnimi zadržki staršev, radi slišali. Skratka: noben zakon, ne naravni, ne božji in ne cerkveni ne preprečuje svobodne volje odraslega sina za poroko, niti zanj ne predvideva nujnega starševskega konsenza, saj zaroka nima zveze z očitano kršitvijo četrte božje zapovedi. Na zunaj bleščeča retorična prevlada Dizme in Ivane nad Joštom pa sodnikov ni ganila. Še isti dan so brez pojasnil izrekli sodbo, da je njuna zaroka neveljavna in nična.

Cerkveno upoštevanje Joštove interpretacije že z ozirom na ugotovljeni trend upada starševske poročne oblasti v pridigah in katekizmih iz 18. stoletja ter v strategijah najvišjih cerkvenih oblasti na Slovenskem na prvi pogled res ni razumljivo. Toda primer je še sodil v dobo, ko so moralni teologi pri vzpostavljanju strožje morale oz. vračanja k izvornim naukom tridentinskega koncila v tehtanju med konsenzom (svobodno voljo) in patriarhalno zasnovano družinsko oblastjo, ki je po njihovem zagotavljal moralno in vero v času razsvetljenskih napadov na Cerkev, včasih bolj, drugič manj (spet) prisluhnili starševskim željam. Predvsem plemiškim, odvisno od primera do primera, od večjega ali manjšega pritiska prizadete družine, saj je bilo moralne odklone v družbi mogoče popraviti le s pomočjo staršev, kadar je bila kateheza pri mladini neuspešna. In Jošt Vajkard je bil izpričan in eden najbolj trdnih podpornikov tridentinske obnavljajoče Cerkve na Kranjskem.

¹¹¹ Cf. X 3.37.

¹¹² Cf. *Thomasus de Aquina, Summa Theologiae, IV sent., dist. 29 q. 2 art. 4 (prim. Suppl. Q. 47 c. 6): »Oče lahko da mnenje glede častnosti ali stroškov, sicer pa ne.«*

Leta 1754 je skupaj s sestro Marijo Charlotto in sorodnico Jožefo Antonijo grofico Schrattenbach (roj. Gallenberg) s 7.000 gld. fundiral pobožno ustanovo v leta 1735 posvečeni božjepotni cerkvi na Veseli Gori, blizu njegove rakovniške graščine. Ustanova je bila pogojena z rednim delovanjem bratovščine Marijinega brezmadežnega spočetja! Leta 1774 je Jošt kar sam z 2.000 gld. ustanovil poseben sklad za obubožane rakovniške kmete.¹¹³ Takšnega zaveznika sodniki pač niso smeli pustiti na cedilu.

Sodniki niso omenjali pravnih podlag, ki so jih potrebovali za svojo odločitev, so pa to storili čez nekaj mesecev, ko so dunajski nunciaturi pjasnjevali sodbo. Ob podobnih prilikah so se sklicevali na dekret *Tametsi*,¹¹⁴ pa tudi na natančnejšo in mlajšo interpretacijo dekreta, ki jo je 13. 7. 1725 sprejela kongregacija kardinalov ekspertov. Ta je nekoliko sprostila za starše dotlej formalno omejujočo tridentinsko zapoved o poročni svobodi, saj je izrecno poudarila, da se lahko zaroka razveljavi, če oče s tehtnim razlogom ne pristane na sinovo poročno izbiro. Takšna interpretacija je pomenila delno degradacijo koncilске svobode v poskusu Cerkve, da prepreči svobodomiselnim otrokom popolno zmago nad starši. Sodniki so v isti sapi omenili tudi bulo papeža Benedikta XIV. *Satis vobis compertum* s 17. 11. 1741, ki je v prvi vrsti natančneje uravnavala problematiko tajnih zakonov v smislu preprečevanja bigamije, z nekaterimi določili pa je podprla starševsko avtoriteto. Tajni zakoni so bili zaradi nevarnosti izgube legitimnosti in dednih pravic iz takšnih zvez rojenih otrok za Cerkev še naprej nesprejemljivi, če so bili sklenjeni brez predhodnega konsenza staršev. Škofje naj bi v vsakem primeru preučili razloge nepokorščine otrok in šele nato morda dovolili poroko.¹¹⁵ Dizmovo in Ivanino poročno ravnanje je popolnoma sodilo v okvir Benediktove regulacije. Lokalne cerkvene oblasti so uradne interpretacije rade upoštevale pri svojih odločitvah, saj so jih razbremenjevale vedno bolj neprijetnega pritiska staršev. Dejstvo tudi je, da je bilo od okoli srede 18. stoletja v primerih spornih zarok v ljubljanskih škofijskih

protokolih vedno več omemb neposrednega vmešavanja staršev proti željam otrok. Toda to ni bila posledica cerkvene kapitulacije pred starši, marveč bolj zapoznena starševska reakcija na glasneje uveljavljeno voljo zaročencev.

Glede uveljavljanja novih navodil med ljudstvom pa je izpovedna primerjava okrožnic novomeškega arhidiakona Mihaela Jožefa Jabacina župnijskim upraviteljem iz let 1762 in 1787. V tisti iz leta 1762 še ni opozoril o obvezni prisotnosti dveh prič pri uradnih zarokah, niti zahteve po predhodnem starševskem konsenzu, v tistih iz 70. let 18. stoletja pa že. Zdi se, da je Jabacin v mlajših okrožnicah z manjšim časovnim zamikom le sledil duhu okrožnic, ki jih je prejemal od goriškega nadškofa, ki je leta 1764 duhovščino spet opozoril na konsenz staršev pri zarokah.¹¹⁶ Pri tem nam pade v oči, da sta dostojanstvenika opozarjala le na zaroke. Obema je pač šlo za njihovo formaliziranje, o katerih – zlasti tistih, ki se s poroko niso hitro prevesile v zakonsko zvezo – je imel nadškof Attems zaradi izmuzljive narave vedno slab občutek. Bistvo okrožnice je bilo v tem, kar so poudarjali tudi sodobni kateheti: brez poroke je še tako dolga in iskrena ljubezen hudo grešna. To je bilo po drugi strani v prid nerazumljenim zaljubljenecem Dizmovega in Ivaninega kova, ki so s formalnim legitimiranjem ljubezenske zveze, pa čeprav brez volje staršev, želeli ubiti dve muhi na en mah – zadostiti Cerkvi in svojemu libidu. Na tretjo stranko – nezadovoljne starše – pri tem niso mislili, zato je prihajalo do sporov.

Dizmi in Ivani je ostala pritožba. Že 23. 11. sta na škofijo prosila za odobritev apelacije na sodbo na istem sodišču. Generalni vikar Karel Peer jima ni mogel odreči prav vseh možnosti, zato je za 16. 12. razpisal avdienco na konzistoriju. Ta pa se je lahko ukvarjala le z vprašanjem, ali so sploh dane okoliščine, da lahko odobri pravo pritožbo. Jošt je apelaciji kajpak oporekal, češ da je pravo v takšnih primerih ne dopušča. Nasprotno je Dizma opozoril na razlike med pravnimi teoretiki glede vloge staršev pri poročni svobodi, čeprav so splošni cerkveni zakoni izrecno naklonjeni otrokom. Priznal je, da teorija dopušča starševski veto glede materialnih in častnih zadržkov, ne pa pri duhovnih plateh zarok, ki so bistvene za poroko.

¹¹³ Z ukinitvijo božje poti leta 1782 se je veselogorska ustanova v skladu z določilom spremenila v sklad za siromake in bolnike, ki je kot samostojna ustanova obstajal še konec 19. stoletja (Steklasi, 1913, str. 217–220).

¹¹⁴ Zlasti na c. 1 (Council of Trent, Session XXIV, Decree on Reformation of Marriage, str. 197–199).

¹¹⁵ Joyce, 1934, str. 126.

¹¹⁶ NŠAL KANM, šk. 5, fasc. 11, št. 10h in 16a in k (Baraga, 1995, str. 297–305).

Največji problem nastopi pri časti, ki je preveč neprijemljiva in poljubno interpretirana. V zapletenih primerih, kot je njegov, se je ne da zlahka izmeriti in nategniti na pravniške kalupe, bi lahko razložili namige. Vse to ni pomagalo in sodišče je Dizmi in Ivani odreklo možnost prvostopenjske apelacije. Tako jima je ostala le še pot na dunajsko nunciature, kamor sta prek škofije vložila prošnjo za ponovni pretres njune zadeve 26. 1. 1764. V njej sta povzela na konzistoriju novembra že izrečene argumente, dodala pa še nekaj primerov iz apostolskih pisem,¹¹⁷ bibličnega (ne)upoštevanja očetovih poročnih želja – Ezava in njegovih tri žena, Jakoba in štirih žena (oče je dal pristanek le za eno od njih), Jožefa Egipčanskega, Davida in Savlovo hčer (Merabo) ter Tobija s Saro, se sklicevala na določila tridentinskega koncila, Sancheza in Tomaža Akvinskega¹¹⁸ ipd. Zaključila sta, da njuno ravnanje ne more biti greh, saj je greh zgolj upiranje božjemu ali cerkvenemu nauku. Ker pa v cerkvenem pravu ni nobenih omejitev, ki so sicer bile še v starem rimskem pravu, ne vidita osnov, da bi starši lahko preprečevali otrokom svobodne poroke.

Na poziv nunciature je ljubljanski konzistorij 23. 4. še sam obrazložil sodbo: očetov odvetnik je zadovoljivo pojasnil, da ni znakov zdravega premisleka pri sinu glede poroke; sin se upira očetovi presoji; če bi obveljala sporna zaroka, bi bila ženinova rodbina osramočena; dodatni zadržek predstavlja obstoječe krvno sorodstvo zaročencev, za katerega ni bilo dispenze iz Rima. Slednje je konzistorij najbrž zapisal brez slabih namenov, saj dispenze na prvi obravnavi nihče ni omenjal tako kot v predhodnem dopisovanju z Rerezentanco spomladi in poleti 1763, sta ga pa zaročenca že imela. Konzistorij je zato menil, da morebitna papeževa odklonitev dispenze sploh ne bi bila krivična, saj je dispenziranje milost in ne pravica. Tudi konzistorij se je poslužil citiranja odlomkov nekaterih najnovejših cerkvenih avtorjev, ki so govorili o podložnosti otrok staršem glede sklepanja poroč-

nih zvez: Eusebija Amorta (»božje pravo pravi: zapustil je očetov in materin dom ter njuno voljo ter vzel ženo«), patra Remigija Maschata (»zaroke brez starševskega konsenza so sicer veljavne, razen če ob tem ne pride do razžalitve očeta«)¹¹⁹ in Jakoba Besambesa (»grešijo, ki se brez razloga poročijo proti očetovi želji. Zato je bil na slabem glasu Ezav, saj se je poročil proti volji staršev, blagoslovljen pa je bil Jakob«) ter navedel že omenjeni uradni interpretaciji tridentinske reforme (gl. zgoraj).

Tokrat sta bila Dizma in Ivana uspešna. Apostolski nuncij Vitaliano Boromeo, naslovni škof v Tebah, je sledil njuni tezi, in v svoji dokončni odločitvi 6. 7. 1764 pojasnil, da je poročna svoboda absolutna in najpomembnejša za poroko. Tudi dejstvo, da otroci para ne bi mogli poseči po najvišjih cerkvenih prebendah, je ne more zmanjšati ali odpraviti. Za konec je še italijansko lahkotno ironiziral Joštov očitek o zadržku krvnega sorodstva, češ da v takšnem primeru poroka sploh ne more biti žaljiva za rodbino Barbo. Zato je razveljavil sodbo ljubljanskega konzistorija in prosilcema dovolil poroko. Zaročenca se s poroko res nista obotavljala. Že 18. 8. 1764 sta generalnega vikarja zaprosila za spregled dveh oklicev, ker sta želela, da ju poroči tržaški škof Anton Janez Nepomuk grof Herberstein, ki se je v tistih dneh mudil v polhograjski graščini. Ljubljanski duhovščini nista več zaupala niti pri poročnih formalizmih. Generalni vikar Peer je takoj naročil polhograjskemu župniku, naj izvede postopek glede obstoječe dispenze, nato pa ju poroči.¹²⁰ Priprave na poroko so se nato nekoliko zavlekle in zaljubljenca sta se z blagoslovom Cerkve končno zvezala 20. 10. 1764. Nevesta je bil tedaj že kakšna dva meseca noseča, saj se je prvorojenka Izabela rodila že 14. 5. 1765.¹²¹

Sklenimo: ker je oče Barbo leta 1763 pretirano negoval stare posvetne statusne in pravne paradigme in ker je zmotno ali zvito menil, da tridentinska konsenzualnost za poroko pomeni predvsem nujno privolitev sina v očetovo »svobodno« izbiro, je poleg družinskega doživel še pravni poraz. Spor je prestopil zidove družinske palače tudi, ker je šlo za spopad dveh značajske močnih oseb, sina in očeta, pa tudi, ker je očetov odpor krepilo spoznanje, da niti s posvetno in cerkveno

¹¹⁷ Kol 3,21. A tudi v tem primeru sta navedla le tisti del, ki jima je ustrezal (»Očetje, ne grenite svojih otrok, da ne zapadejo v malodušje«), ne pa tudi predhodnega stavka (»Otroci, ubogajte svoje starše v vsem, kajti to je vseh Gospodu«).

¹¹⁸ Council of Trent, Session XXIV, Decree on the Reformation of Marriage, c. 1 (str. 198–199); Sanchez, 1669, lib. 1 disp. 14 n. 3; Thomasus de Aquina, Summa Theologiae, IV sent., dist. 29 q. 2 art. 4 (prim. Suppl. Q. 47 c. 6).

¹¹⁹ Maschat, 1761, lib. 4 tit. 2 n. 12.

¹²⁰ NŠAL, Škofijski protokol 38, pp. 356–357.

¹²¹ Witting, 1894, str. 94; AS Zbirka rodovnikov, št. 20.

podporo ne more več doseči sinove poslušnosti, kakršno je moral svojemu očetu pred desetletji brezpogojno in brez pomisleka izkazovati sam in njegovi vrstniki. Stari gospod je spoznal, da so mu otroci ušli z vajeti in – kar je še hujše – da so se vrednote, ki so krojile čustva njegove generacije in vseh generacij njegovih prednikov v družbi, ki mu ni več mogla zagotoviti avtoritete, občutno spremenile. Sin in bodoča snaha sta kot ena prvih ali vsaj najbolj odločnih kranjskih protoromantičnih ljubezenskih revolucionarjev njemu in javnosti to pokazala na tedaj še redko tako neposreden način. Še pomembnejše je bilo, da je v nasprotju z redkimi starejšimi primeri nasprotovanj otrok, imela Ivana v tem boju enakopravno vlogo; takšno, kot je bila nekaj let pozneje normalna romantičnim zaljubljenecem. Njuna ljubezen se ni ustavila niti pred prisilno internacijo, pretrganjem stikov z očetom oz. tastom, ne pred družabno izolacijo in življenjem v slabših razmerah. Njun prvi otrok Izabela – ime je dobila po že dolgo pokojni Dizmovi materi – se jima je maja 1765 rodil v Trstu, kar najbrž kaže na kratkotrajni beg pred jezo Jošta Vajkarda in javnimi obsodbami. In ko sta se po umiritvi vrnila v Ljubljano, sta bila botra njune 18. 4. 1766 rojene hčerke Marije Rozalije »le« meščana Franc Vettig in Jožefa Mesar.¹²² Šele s tretjim otrokom in prvim sinom Janezom Joštom Vajkardom Marijo Joštom (roj. 1. 4. 1767) – željo po spravi z očetom/tastom sta izpričevali dve od otrokovih imen! – je ljubljanska plemiška srenja zakonca socialno povsem rehabilitirala.¹²³

Velike zmage ljubezni mladi Barbo in Billichgratzova nikoli nista imela časa proslavljati. Za preživetje se je moral Dizma zaposliti kot tajnik in kasneje kot direktor Kmetijske družbe.¹²⁴ Tedaj je družina najbrž še živela v Ljubljani v palači na Novem trgu 4, ki jo je ok. leta 1773 od grofa Cobenzla kupila Dizmova tašča, a jo je že leta 1777 prodala grofu Thurnu. Družinica je nato vse do leta 1806 živela v lastni hiši na Starem trgu 9.¹²⁵ Po

Palača Billichgratzev na Starem trgu 9 v Ljubljani, kjer je v letih 1777–1806 živela družina Marije Dizme in Ivane Barbo–Waxenstein.

letu 1770 sta se občasno zadrževala tudi v družinski graščini Rakovnik, ki sta jo Dizma in Ivana po sodni odredbi prevzela od Jošta leta 1766 in mu jo takoj prepustila do poplačila dolžnih 32.615 gld. kupnine. Popolna pomiritev v rodbini Barbo pa se je zgodila najbrž šele ob krstu hčerke Karoline Charlotte (27. 7. 1769, roj. 15. 7.), ki ji je poleg Ivanine matere Rozalije Qualizza botroval tudi Janez Nepomuk grof Ursini–Blagay.¹²⁶ Tako je 18. 5. 1775 Dizma znancema pl. Breckerfeldoma lahko pomirjen naznanil smrt svojega »srčno ljubljenega gospoda očeta«.¹²⁷

Zakaj Dizmova in Ivanina pravna in ljubezenska zmaga v naslednjih letih ni sprožila vala podobnih uporov in begov vsaj v podobnih družinah? Po zmagi konsenzualnega principa in omilitve starševske prisile z uspešnim družbenim discipliniranjem je bilo nerazumljenima zaljubljen-

nekaterih hišnih evidencah njegovo ime avtomatično pojavljalo vse do leta 1800, šele nato pa Dizmovo.

¹²² Schiviz, 1905, 110. Gl. tudi Kos, 2004, str. 75–77.
¹²³ Botra sta bila Jožef baron Brigido in Marija Ana grofica Lamberg (Schiviz, 1905, str. 110).

¹²⁴ Družba je delovala v letih 1767–1787.

¹²⁵ Za hišo na Novem trgu gl.: ZAL, Fabjančič II; Suhadolnik – Anžič, 2006, str. 125. Za hišo na Starem trgu: ZAL, Fabjančič I in Suhadolnik – Anžič, 2003, str. 145; pri zadnji velja omeniti, da so navedbe, da naj bi bil lastnik hiše od ok. 1775 do 1800 še Jošt, napačne, saj je umrl že leta 1775. Možno pa je, da jo je kupil tik pred smrtjo in se je zato v

¹²⁶ Dizmi in Ivani se je do leta 1773 rodilo šest otrok (Schiviz, 1905; gl. tudi genealoško deblo prednikov Marije Dizme in Ivane s konca 18. stoletja; AS Zbirka rodovnikov, št. 20).

¹²⁷ Oče je umrl za prisadom (AS Zbirka osmrtnic in poročnih naznanil, šk. 1).

Palača grofov Cobenzl na Novem trgu 4 v Ljubljani, kjer je ok. 1773–1777 živila družina Marije Dizme in Ivane Barbo–Waxenstein.

cema dovolj, da sta zbežala od doma in se nekje na samem poročila. Prav nihče takšnega scenarija uradno ni več mogel preprečiti, tako kot je bilo mogoče še v 17. stoletju. V mestnem in plemiškem okolju sta dogovorjena ugrabitev oz. pobeg zaljubljenecv od doma postali osnova hrepenenja polnih sentimentalnih literarnih tragedij, ki so imele odmev tudi v kranjski visoki družbi (npr. Linhartova tragedija *Miss Jenny Love*).¹²⁸ Toda razplet afere Barbo–Billichgratz je prišel v času, ko so se opevana čustva v aristokratskih krogih že umikala v intimo, med stene domov. Na Kranjskem se je vzpostavljala versko-moralni rigorizem in tudi zato je bil spopad z očetom Barbom tako odmeven. Navsezadnje tudi Raigersfeldovo vpletanje v ljubezensko življenje znancev ni bilo le posledica znanstev, marveč baronovega neprijetnega občutka, da je ogrožena javna morala. Vzpostavljala se je meščanski paradoks: še pred nekaj desetletji je bilo mogoče javno izživeti ljubezen, čeprav so jo formalno omejevali starši s podporo države; sedaj pa je bila svobodna, a se dejansko ni mogla izživeti. Statusne ovire so zamenjevale materialne (ohranjanje premoženja) in moralne, tj. naglaševanje nujnega spoštovanja (ne pa več podrejanja!) staršem in uradnim skrbnikom. Isto sta država in Cerkev na splošno zahtevala od vseh državljanov/vernikov. Zato najbrž ni nikogar presenetilo dogajanje po koncu Dizmove in Ivanine pravljice, ki se

¹²⁸ Bogataj–Gradišnik, 1984, str. 23 sl.; Vidmar, 2005, str. 151 sl.

je končala z ženino smrtjo 19. 4. 1787. Tedaj že zreli Dizma se v razmisleku o bodočem življenju ni več oziral na ljubezen: brez vsakršne starševske prisile se je takoj po izteku žalovalnega obdobja leta 1789 poročil s komaj 21-letno vdovo Viljemino Jožefo grofico Auersperg s Šrajbarskega Turna. Z njo ga že zaradi generacijske razlike niso mogla družiti tako iskrena čustva kot z Ivano. In tudi Viljemina je imela po Dizmovi smrti (8. 3. 1802) pred očmi gotovo čisto drugačne želje, ko se je leta 1804 poročila s svakom Jožefom Marijo grofom Ursini–Blagayem.¹²⁹

Večjo poročno in emocionalno svobodo je mladim prineslo 19. stoletje, ko stanovsko razlikovanje meščanski družbi ni več pomenilo tako zelo veliko. V njenem konceptu poroke kot socialnega temelja družbe je najpomembnejšo vlogo obdržal denar, kljub romantičnemu priseganju na ljubezen kot motiv zakonske zveze.¹³⁰ Nekaj več nuptialne svobode je bilo zato že v začetku stoletja mogoče najti celo med visokim plemstvom, zlasti kadar so se poročale sirote ali vdovci in mlajši bratje. Nekeč povsem neprimerne zveze, ki so v najbolj izrazitih oblikah (npr. med premožnim plemičem in revno plebejko) zrcalile prevlado iskrene ljubezni nad statusnim in materialnim pritiskom javnosti in družine, so se kljub svarilom sorodnikov širile še na staro visoko plemstvo. Na Slovenskem je v tem v zadnji tretjini 19. stoletja zaslovela veja grofov Auerspergov z graščine Velika vas. Že Rihard (1773–1840), drugorojenec seniorja linije s Šrajbarskega turna, se je leta 1807 poročil z neko Katarino Eisel, ki najbrž ni bila več kot meščanka.¹³¹ Za okolico in sorodstvo pa je bila kot taka vsaj za silo sprejemljiva. Meje sprejemljivega sta prestopila njegova vnuka. Mlajši Herman (1839–1870) je bil potrjena družinska črna ovca, visoko kvalificiran pijanec, ki je lagodnemu življenju »absolute« dajal prednost pred državo, rodbino, statusom, častjo ipd., zanj hudimi nesmisli. Zato se je leta 1869 v skladu z ugledom poročil z nezakonsko gostačko Marijo Kerin (1840–1873). Čeprav je grofova pijanska ljubezen premagala stan, žene ostali Auerspergi niso nikoli mogli sprejeti v družino: ignorirali so jo celo v osmrtnici ob moževi smrti,

¹²⁹ Witting, 1895, str. 194. Prim. tudi Preinfalk, 2005, str. 511.

¹³⁰ Cvirn, 2005, passim.

¹³¹ Preinfalk, 2005, str. 212–213.

komaj rojenega nečaka pa so pri priči vzeli v svojo oskrbo.¹³²

A tudi brez podpore posvetne oblasti in zemljiških gospodov ter z blagoslovom Cerkve se je starševska prisila nad polnoletnimi otroki obdržala še daleč v 19. stoletje; zlasti, če je bilo v igri znatnejše premoženje in nasledstvo, s katerim so starši uspešno izsiljevali otroke. Takšna je bila opaznejša znotraj kmečkega in meščanskega stanu, bolj prikrita je bila med izobraženci in premožnim meščanstvom. Prav nič izmišljeni zato niso bili opisi dihotomije starševskega pragmatizma in mladostniške ljubezni v ljudskih pesmih in pa v delih mojstrov realistične proze, kakršna je bila črtica »Kako se mi ženimo« nekoliko ciničnega Ivana Tavčarja: »Zakobiljekarjevo Franico! To naj vzamem?« je zaječal Toma. »Kože so ji razrile obraz in grda je tudi!« »Ali boš z njenim obrazom davke plačeval?« se je raztogotil oča. »Grde so vse, kadar so stare. Ob lepoti se nihče ne redi.« »In tudi raščena ni kakor ...« »A meniš, da jo boš zavoljo njene rasti jemal? Vzel jo boš zavoljo tistih dvanajsto in zavoljo letnih voličev, ki ti jih bo pripeljala pod streho. Zdaj je konec besedi; glej, da zlezeš v praznično obleko!« Kobalov Tomo se je nato poslušno dogovoril s Franičinimi starši in oženil neljubo dekle. Čeprav je Tavčar zgodbo o neuresničeni ljubezni napisal v svojem realističnem obdobju, ko ni več kazal mladostnega idealizma, je njen epilog ravno v svoji večnosti in vsakdanjosti še danes ganljiv. Ob tem morda ni nepomembno vprašanje, ali povzpetniški odvetnik Tavčar, ki se je sam zaradi dviga v visoko družbo poročil z bogato dedinjo, v zadnjih šestih stavkih črtice le ni do skrajnosti ironiziral svojega zakona: »Ali si zadovoljen v zakonu?« sem vprašal Tomo. Gledal je k cerkvi v dolino. Ko pa se je k meni obrnil, prilezla mu je debela solza iz očesa. »Kaj hočem? Franica res ni najgorših ena. Ali če pogledam otroka, ki ga imava, ima ravno taka lica kot drugi ljudje.«¹³³

¹³² Prav tam, str. 216–218.

¹³³ Cf. po: *Naša beseda, Ivan Tavčar, III, str. 85, 90.*

Viri:

- ACAU: Archivio della Curia Arcivescovile di Udine
- AS: Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
- Deželni stanovi za Kranjsko I
 - Reprezentanca in komora za Kranjsko
 - Graščinski arhivi
 - Osebni in rodbinski fondi
 - Zbirka osmrtnic in poročnih naznanil
 - Zbirka plemiških diplom
 - Zbirka rodovnikov
 - Zbirka rokopisov
- Attems (1994): Atti delle visite pastorali di Carlo Michele d'Attems arcivescovo di Gorizia 1752–1774. Visitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774. Die Berichte der Pastoralvisitationen des Görzter Erzbischofs Karl Michael von Attems 1752–1774. Zv. 1, F. Kralj, L. Tavano (izd.), Visitacijski zapisniki goriškega, tolminskega in devinskega arhidiakonata goriške nadškofije 1750–1759 (Gorizia 1994)
- Baraga, F., izd. (1995): Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva. V: Acta ecclesiastica Sloveniae 17. Ljubljana.
- Beckh–Widmanstetter, L., izd. (1881): Die Familienchronik der Grafen Barbo von Wachsenstein. S.l.
- Council of Trent: J. Waterworth (izd. in prev.), The Canons and Decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent (1848). London.
- Družba sv. Dizma: L. Gostiša et alii (ur.), Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801, I–II. Ljubljana.
- Kos, D., izd. (1998): Prepis in prevod. V: M. Hernja Masten in P. Premzl (ur.), Statut mesta Ptuj 1376. Maribor, Ptuj.
- Kos, D., izd. (1999): Prepis in prevod. V: M. Hernja Masten (ur.) in D. Kos, Statut mesta Ptuj 1513. V: Zgodovinski arhiv Ptuj, Viri 3 in ZRC SAZU. Ptuj, Ljubljana.
- Kos, D., izd. (2006): Statut izolskega komunoda od 14. do 18. stoletja). V: Annales majora. Koper.
- Malefične svoboščine Ljubljančanov (1514): B. Otrepec (prepis) in M. Kambič (prev.),

- Malefične svoboščine Ljubljančanov. Ljubljanski kazenski sodni red 1514 / Deren von Laibach Malefitz Freyhaittn. Gradivo in razprave ZAL 25 (2005). Ljubljana, Graz.
- Margetić, L., izd. (1993): Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper – Rovinj.
- MGH SS: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum in Folio: XII, G. H. Pertz et alii (izd.), Historiae aevi Salici (1856). Hannover. XVI, G. H. Pertz et alii (izd.), Annales aevi Suevici (1859). Hannover. XXIII, G. H. Pertz et alii (izd.), Chronica aevi Suevici (1874). Hannover.
- NŠAL: Nadškofijski arhiv, Ljubljana
– Zbirka listin
– Kapiteljski arhiv (KAL)
– Škofijski arhiv (ŠAL)
– Kapiteljski arhiv Novo mesto (KANM)
- Pahor, M. (Šumrada, J., izd. (1987): Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. V: SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 10. Ljubljana.
- Thomasus de Aquina: Summa theologiae cum Supplemento et comentariis Caietani. V: S. Thomae de Aquino, Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita, Tomi 4–12 (1888–1906). Romae.
- ZAL: Zgodovinski arhiv Ljubljana
– Vlado Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev I–X (tipkopis, s. d.).
- Literatura:**
- Andrejka, R. (1944–1945): Polhograjski baroni. V: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 25–26. Ljubljana, 105–108.
- Blumenthal, H. H., izd. (1931): Der Lady Mary Pierrepont Wortley Montagu Reisebriefe 1716–1718. Wien.
- Bogataj–Gradišnik, K. (1984): Sentimentalni roman. V: Literarni leksikon, Študije 25. Ljubljana.
- Brauneder, W. (1973): Die Entwicklung des Ehegüterrechts in Österreich. Ein Beitrag zur Dogmengeschichte und Rechtstatsachenforschung des Spätmittelalters und der Neuzeit. Salzburg, München.
- Brundage, J. A. (1996): Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe. 10. izd. Chicago and London.
- Bumke, J. (1990): Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter. München
- Cvirn, J. (2005): Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne. V: Zbirka Zgodovinskega časopisa 30. Ljubljana.
- Demšar, V., izd. (1991): Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja. Celje.
- Dolenc, M. (1934): Osebno- in rodbinskoppravna vprašanja v pravosodstvu slovenskih ljudskih sodnikov. V: Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete X. Ljubljana, 1–28.
- Elverfeldt–Ulm, S. Freiherr von (2001): Adelsrecht im deutschsprachigen Raum. V: S. Freiherr v. Elverfeldt–Ulm (izd.), Adelsrecht. Entstehung – Struktur – Bedeutung in der Moderne des historischen Adels und seiner Nachkommen. Limburg an der Lahn, 11–45.
- Engel, L. (1722): Collegium universi Juris Canonici. Salisburgi.
- Flandrin, J.–L. (1986): Družina. Sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja. Ljubljana.
- Frauenlieder des Mittelalters: I. Kasten (izd.) v: Reclam Universal-Bibliothek 8630 (1990). Stuttgart.
- Freisen, J. (1893): Geschichte des Canonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenliteratur, 2. izd. Paderborn.
- Goriup, F. X. (1770): Zirkounu leitu ali evangelski navuki sa usse nedele inu prasnike zeliga leita. Labacum.
- Jakič, I. (1997): Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine. Ljubljana.
- Janeković Römer, Z. (1994): Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća. V: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Prilozi za povijest stanovništva Dubrovnika i okolice 4. Dubrovnik.
- Janez Svetokriški (1691, 1695, 1698, 1700, 1707): Sacrum promptuarium ... ab V.P.F. Joanne Baptista a S. Cruce Vippacensi, I–V: 1691, 1695 (orig. 1691), 1698 (orig. 1696), 1700,

1707. Labaci. Faksimile: SAZU (ur. J. Pogačnik et alii, 1998). Ljubljana.
- Japelj, J. (1794): *Pridige sa vfe nedele skusi lejtju*. Lublana.
- Jean-Jacques Rousseau: I. Čaberica (prev.), *Julija ili nova Heloisa*. Split (1984).
- Joyce, G. H. (1934): *Die christliche Ehe. Eine geschichtliche und dogmatische Studie*. Leipzig.
- Klammer, P. (2002): *In Unehren beschlaffen. Unzucht im Rahmen der archidiaconalen Gerichtsbarkeit im frühneuzeitlichen Salzburger Lungau*. V: A. Griesebner, M. Scheutz, H. Weigl (ur.), *Justiz und Gerechtigkeit. Historische Beiträge (16.–19. Jahrhundert)*. Innsbruck etc., 219–239.
- Kos, D. (2004): *O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afera Gallenberg 1740*. V: *Knjižnica Annales 37*. Koper.
- Kos, D. (2008): *Ljubezen in zakonska zveza v ognju grešnosti. Prispevek k zgodovini „morale“ na Slovenskem med 16. in 18. stoletjem*. V: *Zgodovina za vse 15, št. 1*. Celje, 5–36.
- Košir, B. (1998): *Tomaž Hren in Tridentinski cerkveni zbor*. V: *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje, 139–159.
- Košir, M. (2000): *Od kmeta do barona – iz Rakovice do Londona*. V: *Gorenjski zbornik 2000*. Kranj, 78–88.
- Kovačič, M. (2008): *Veronika Deseniška – nesrečne ljubezni in prepovedane poroke v srednjem veku*. V: K. Keber, K. Šter (ur.), *Historični seminar 6*. Ljubljana, 9–39.
- Levec, W. (1898): *Die krainischen Landhandfesten*. V: *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 19*. Wien, 244–301.
- Maschat, R. (1761): *Institutiones Juris civilis et canonici*. Augustae Vindel.
- Naša beseda, Ivan Tavčar III: ur. F. Bohanec v: *Naša beseda. Izbrano delo (1971)*. Ljubljana.
- Obersteiner, G. P. (1993): *Theresianische Verwaltungsreform im Herzogtum Steiermark. Die Repräsentation und Kammer (1749–1763) als neue Landesbehörde des aufgeklärten Absolutismus*. V: *Forschungen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 37*. Graz.
- Paglovec, F. M. (1767): *Svesti tovarsh enga sledniga christiana ... Tobiove bukve*. (1. izd.: 1742) Labacum.
- Preinfalk, M. (2005): *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. V: *Thesaurus memoriae, Dissertationes 4*. Ljubljana.
- Preinfalk, M. (2006): *Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili*. V: *Kronika 54, št. 2*. Ljubljana, 95–104.
- Reisp, B. (1983): *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana.
- Rogerij Ljubljanski (1743): *Palmarium empyreum seu conciones CXXXVI de sanctis totius anni ... a p. Rogerio Labacensi Ord. Min. Capuc. concionatore Carniolico (Rogerij Ljubljanski ali Mihael Kramar), II, Labaci*. Faksimile (2001): J. Pogačnik et alii (ur.) v: *SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 55/III, Fundacija Dr. Bruno Breschi*. Ljubljana.
- Sanchez, Th. (1669): *De sancto matrimonii sacramento disputationum tomi tres* (1. izd. 1605). Lugduni.
- SBL: *Slovenski biografski leksikon, 1–4 (1925–1991)*. Ljubljana.
- Schambogen, J. Ch. (1699): *Commentarium seu lectionis publicae in D. Gregorii IX. Decretalium libros V compositae*. Pragae.
- Schmalzgruber, F. (1726): *Jus ecclesiasticum universum*. Dillingae.
- Schollmayer-Lichtenberg, H. von (1998): *Snežnik in schönburški vladarji. Zgodovina gospostva Snežnik na Kranjskem. Postojna*.
- Slana, L. (2000): *Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem*. V: *Kronika 48, št. 1–2*. Ljubljana, 20–41.
- Slovenske ljudske pesmi (2007): M. Golež Kaučič et alii (ur.), *Slovenske ljudske pesmi V, Pripovedne pesmi*. Ljubljana.
- Smole, M. (1982): *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana.
- Spreitzhofer, K. (1986): *Georgenberger Handfeste*. V: *Steiermärkisches Landesarchiv, Styriaca, Neue Reihe 3*. Graz.
- Steklasa, I. (1913): *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*. Ljubljana.
- Stojan, S. (2003): *Vjerenice i nevjerenice. Žene u svakodnevi Dubrovnika (1600–1815)*. V: *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti*

- u Dubrovniku, Monografije 23. Zagreb–Dubrovnik.
- Stone, L. (1977): *The Family, Sex and Marriage in England 1400–1800*. London.
- Suhadolnik, J. – Anžič, S. (2000, 2003, 2006): Mestni trg z okolico in Ciril–Metodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom z gradom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril–Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Novi trg z okolico. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ljubljana.
- Štrekelj, K., izd. (1895–1898): *Slovenske narodne pesmi iz tiskanih in pisanih virov*. Zvezek I. Ljubljana.
- Štuhec, M. (1999): *Ah Ljubi bog! Kako bi si mogel misliti, da si mi jo bil namenil? Ta veseli dan ali Raigersfeld se ženi*. V: D. Mihelič (ur.), *Gestrinov zbornik*. Ljubljana, 203–216.
- Štuhec, M. (2000): *Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Disertacija na Filozofski fakulteti. Ljubljana.
- Thallóczy, L. von (1898): *Die Geschichte der Grafen von Blagay*. Wien.
- Trubar, P. (1550, 1555, 1575): *Catechismus*. Tibingi (orig.: 1551, reprint: Ljubljana 1935, Celovec 1997; reprint 1555: Ljubljana 1992; reprint 1575: Ljubljana 1996).
- Trubar, P. (1564): *Cerkovna ordninga*. V Tibingi. V: J. Vinkler (ur.), *Zbrana dela Primoža Trubarja III* (2005). Ljubljana, 227–587.
- Unger, T. (1884/1887): *Einöd*. V: F. Schumi (izd.), *Archiv für Heimatkunde II*. Laibach, 172–173.
- Valvasor, J. W. (1689): *Die Ehre des Herzogthums Crain*. Laibach–Nürnberg.
- Vidmar, L. (2005): *Tematske in motivne zveze Linhartove tragedije Miss Jenny Love z Lessingovima tragedijama Miss Sara Sampson in Emilia Galotti ter s Klingerjevima dramama Die Zwillinge* in Sturm und Drang. V: F. Slivnik et alii (ur.), *Anton Tomaž Linhart, Jubilejna monografija ob 250–letnici rojstva*. Ljubljana, 147–167.
- Vilfan, S. (1943): *Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih*. V: *Etnolog* 16. Ljubljana, 3–28.
- Vilfan, S. (1961): *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana.
- Vilfan, S. (1993): *Zlata bula Kranjcev*. V: *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani* 53. Ljubljana, 219–229.
- Vilfan, S. (1996): *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. V: *Pravna obzorja* 5. Ljubljana.
- Willoweit, D. (2004): *Standesungleiche Ehen des regierenden hohen Adels in der neuzeitlichen deutschen Rechtsgeschichte. Rechtstatsachen und ihre rechtliche Beurteilung unter besonderer Berücksichtigung der Häuser Bayern und Pfalz*. V: *Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte*, 2004, Heft. 5. München.
- Witting, J. B. (1894, 1895): *Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels*. V: *Jahrbuch der K.K. Heraldischen Gessellschaft »Adler«*, N. F. 4, Wien, 89–146 in N. F. 5–6, Wien, 165–264.
- Wurzbach, C. von (1–60): *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, 1856–1890*. Wien.
- Žontar, J. (1956–1957): *Nastanek, gospodarska problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine*. V: *Zgodovinski časopis* 10–11, št. 1–4. Ljubljana, 32–121.
- Žontar, J. (1998): *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana.
- Žontar, J. (1999): *Fevdalne družine na območju Preddvora v 18. in 19. stoletju*. V: T. Roblek (ur.), *Preddvor v času in prostoru*. Preddvor, 123–129.
- Žvanut, M. (1989): *Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja*. V: *Zgodovinski časopis* 43, št. 4. Ljubljana, 477–506.
- Žvanut, M. (1994): *Od viteza do gospoda*. Ljubljana.

Seznam ilustracij

- »Poroka z razumom«: ilustracija v eni od izdaj satiričnih zapisov Gottlieba Wilhelma Rabenerja (1714–1771) iz zadnje četrtine 18. stoletja (iz: Eduard FUCHS, *Illustrierte Sittengeschichte* 2, München 1910, str. 264).
- »Zaroka device« (*Sponsalizio*): predtridentinska javna zaroka na sliki Rafaella Santija (1483–1520) iz leta 1504, Galerija Brera (Milano).
- Zakonska pogodba*: bakrorez po predlogi slike Jean-Antoineta Watteauja (1684–1721) (iz: Eduard FUCHS, *Illustrierte Sittengeschichte* 2, München 1910, str. 240).
- Palača na Gosposki 3 v Ljubljani, ki jo je za Jošta Vajkarda grofa Barbo-Waxensteina v letih 1749–1755 zgradil dunajski arhitekt Matthias Persky (foto: Dušan KOS).
- »Poljub ljubeznic«: kolorirana grafika Jean-Francoisa Janineta (1752–1814) iz ok. leta 1780, po predlogi Louisa Doubleta (iz: Eduard FUCHS, *Illustrierte Sittengeschichte* 2. München).
- Vhod v hišo na Ciril-Methodovem trgu 21 v Ljubljani, kjer je bilo v 18. stoletju gostišče »Zum wilden Mann«, leta 1763 pa je bil v njem interniran Marija Dizma grof Barbo-Waxenstein (foto: Dušan KOS).
- Palača Billichgratzev na Starem trgu 9 v Ljubljani, kjer je v letih 1777–1806 živela družina Marije Dizme in Ivane Barbo-Waxenstein (foto: Dušan KOS).
- Palača grofov Cobenzl na Novem trgu 4 v Ljubljani, kjer je ok. 1773–1777 živela družina Marije Dizme in Ivane Barbo-Waxenstein (foto: Dušan KOS).

Zusammenfassung**DER KAMPF SLOWENISCHER BURSCHEN UND MÄDCHEN UM FREIHEIT**

Verflechtungen und Konflikte des patriarchalen Zwanges mit der Liebe und dem konsensuellen Eheprinzip im slowenischen Gebiet im Spätfeudalismus

Nach dem formalen Sieg des konsensuellen Prinzips in der kirchlichen Ehelehre im 12. Jahrhundert, seiner Bestätigung am Tridentinischen Konzil im Jahr 1563 und der erfolgreichen gesellschaftlichen Disziplinierung konnten entschlosseneren Jugendliche zumindest seit dem 16. Jahrhundert ihre Wünsche und vor allem ihre Liebesgefühle bei der Suche nach einem Ehepartner geltend machen. Die patriarchale Kontrolle über die Eheschließung der Kinder wurde dem Adel bis dahin durch die mittelalterlichen Adelsprivilegien formal garantiert. Allerdings beinhalteten sie das väterliche Recht der Regelung der Ehe der Kinder nur im Sinne der Freiheit der Ministerialen vor der Willkür des Landesfürsten und der Freiherren. Der Prozess der Verselbständigung vom elterlichen Willen schürte Bedenken insbesondere hinsichtlich der Beerbung der Eltern, falls Kinder gegen deren Willen geheiratet hatten. Solche Konflikte zwischen den Generationen versuchten die Landesbehörden zu lösen, indem sie Elemente der Heirats- und Ehethematik in Polizeiordnungen aufnahmen. Die neuzeitlichen fürstlichen Dekrete betrafen prinzipiell die gesamte Bevölkerung; gleichzeitig regulierten Stadtrechte zusätzlich den eigenen Unternehmens- und Migrationsmarkt. Meist wurde Ignorieren des elterlichen Konsenses und heimliches Heiraten nur mit Geldstrafen bzw. Beugehaft bestraft, während die Ehe an sich nicht annulliert werden konnte. Die Oberaufsicht über die Eheschließungen der bäuerlichen Jugend war grundsätzlich weiterhin den Patrimonialherren überlassen, die sie wiederum durch Polizeiordnungen den Eltern überließen. In Wirklichkeit konnten jedoch Polizeiordnungen das eingefahrene Migrations- und Heiratsverhalten der bäuerlichen Jugend nicht mehr ändern.

Der weitreichendste Schlag gegen elterlichen Zwang, gegen Gewohnheits- und Landesrecht war nach dem Sieg über den Protestantismus um 1600 auch im slowenischen Gebiet das tridentinische Dekret *Tametsi*, das die uralte Forderung nach freiem Willen als unabdingbare Bedingung für die Gültigkeit der ehelichen Gemeinschaft bekräftigte. Tatsächlich hatten bereits im 14. und 15. Jahrhundert die Beschlüsse der Kirchensynoden im christlichen Westen, im Osten sogar weltliche Gesetzbücher betont, dass die eheliche Gemeinschaft nach dem Ehevertrag erst mit der öffentlichen Ehezeremonie errichtet wird, was jedoch nur eine Folge des freien Konsenses der Partner sein kann. Das erste und längste Kapitel des tridentinischen Dekrets schaffte die Notwendigkeit der elterlichen Zustimmung zur Heirat dezidiert ab. Die Kirche war sich allerdings bewusst, dass das wesentliche Problem der Verwirklichung der tridentinischen religiösen Reform und der moralischen Erneuerung darin liegt, zu verhindern, dass Eltern bei ihrer Kontrolle des Liebeslebens der Kinder nicht um jeden Preis materielle und Statusfaktoren über den freien Willen stellen. Andererseits musste das Wesen der ständischen und christlichen patriarchalen Gesellschaft, wie es die Monarchen im Rahmen der absolutistischen Umgestaltung der Staaten im 16. und 17. Jahrhundert forderten, gewahrt werden. Deshalb war die kirchliche Unterstützung für Jugendliche bis zum 18. Jahrhundert noch größeren Schwankungen unterworfen, besonders im protestantischen Umfeld, wo eine stärkere Rolle des elterlichen Konsenses beibehalten wurde.

Unter dem ständigen Druck der Eltern und Verwandten fragten sich verliebte Paare noch häufiger, ob es überhaupt möglich ist, angesichts unterschiedlicher Wünsche die Liebe zu verwirklichen und gleichzeitig die Rolle in den materiellen Verhältnissen der Familie zu bewahren. Dies war der Hauptpunkt nichtadeliger Heiratsstrategien, der nicht im Widerspruch zum kanonischen Recht stand – allerdings nur beim Abschluss von Verlobungen und Eheverträgen. Deshalb war für die Kirche auch nach dem Tridentinischen Konzil die Nichterfüllung zuvor vereinbarter materieller Bedingungen immer ein berücksichtigungswertes Motiv für die Annullierung von Eheversprechen; besonders im Hinblick auf die Fähigkeit des Bräutigams zur Errichtung eines eigenen Haushaltes.

Die elterlichen Überlegungen und Berechnungen kamen auch den Kindern zustatten, da sie auch selber noch vor der Ehe die Wahrhaftigkeit von Liebeserklärungen und Heiratsversprechen klären mussten. Ein ausgeprägter Widerstand von Jugendlichen gegen ihre Eltern war im slowenischen Gebiet in den Gerichtsfällen wegen Bruch einer Verlobung im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts bemerkbar. Jeglicher Zwang konnte vor dem Kirchengericht mit nur ein wenig verbalem Geschick umgangen werden. Um den nicht mehr geliebten Verlobten wegzuschicken genügte es, wenn – wie es meist der Fall war – das unzufriedene Mädchen seinen Konsens verneinte und der Verlobte keine Zeugen hatte. Aber auch nach bereits vollzogener Heirat konnten Eltern ihren Willen gegenüber den Kindern mit informellen Mitteln durchsetzen, zum Beispiel indem sie die verheiratete Tochter in das elterliche Haus brachten.

In der Theresianischen Epoche milderten soziale Emanzipation, staatliche Reformen und die allgemeine politische Defensive der Kirche den elterlichen und patrimonialen ehelichen Zwang. Der staatliche Zwang war jedoch nicht völlig synchron mit der konservativeren Seelsorge. Immer noch stachen die traditionellen elterlichen Eheparadigmen beim Anprangern des Sexualtriebs u. a. in Predigten und Katechesehandbüchern ins Auge. Theologen und Eltern waren sich allerdings immer stärker bewusst, dass sie zur Ausübung des Zwanges nur mehr rechtlich unumstrittene Mittel zur Verfügung hatten, wie zum Beispiel die Geltendmachung der Vormundschaft über minderjährige Kinder. Die Geschickteren versuchten sich vor Gericht meist herauszureden, dass eine Verlobung nicht dasselbe ist wie eine Heirat, bei der Eltern und Kirche tatsächlich Entscheidungsbefugnisse haben, während die Verlobung eine Angelegenheit des Zivilrechtes und der weltlichen Behörden ist. Die betroffenen Klägerinnen bzw. Kläger oder Kirchengerichte schenkten solche Ausreden allerdings keine Beachtung, da sie der Meinung waren, dass staatliche Gesetze das Kirchenrecht nicht suspendieren können und nur bei zivilen Ehestreitigkeiten Geltung haben. Eine solche Unterscheidung der kirchlichen und weltlichen Judikatur blieb in Geltung bis zur Josephinischen Ehereform im Jahr 1783 und der Abschaf-

fung der bindenden Kraft der Verlobung im Jahr davor.

Junge Adelige hatten noch zusätzliche Probleme. Zu den ökonomischen Faktoren der Ehe kamen noch dynastische sowie mit Ehre, Status bzw. Stand verbundene Erwartungen der Eltern und des Umfeldes. Angesichts der wachsenden Karriere- und Sozialkonkurrenz konnte man bereits im Spätmittelalter eine Abschottung des alten hohen (aber nichtdynastischen) Adels vor den Emporkömmlingen aus den Reihen des niederen Adels und des Bürgertums bemerken. Die alten adeligen Familien verbanden sich in familiärer Hinsicht lieber nur untereinander. Gleichzeitig eröffneten sich für sehr selbstbewusste Emporkömmlinge und Verliebte einige Freiräume. Gemeint ist die klassische morganatische Ehe, die – als Folge von Geld oder Liebe – auch im slowenischen Gebiet im 17. und 18. Jahrhundert zumindest unter dem niederen (neuen) Adel nicht mehr so selten war. Die Verbindung zwischen einem niederen Adligen und einer Bürgerlichen war auch gesellschaftlich nicht mehr notwendigerweise umstritten, weil die gesellschaftliche Unvereinbarkeit nicht so sehr von der formalen Zugehörigkeit zum Adel abhing als von der Wahrnehmung des konkreten mikrosozialen Umfeldes. Solche Verbindungen waren nicht immer im Streben nach Vermögen des nichtadeligen Partners begründet, sondern konnten auch Liebesgründe haben. Vor allem aber konnten sie – vom Standpunkt des Partners mit höherem Status – eine Folge der Nichtberücksichtigung elterlicher Wünsche sein. Jener Teil des Adels, dessen Titel höher als Baron war und der zum Stand der „Herrschaften“ zählte, griff nicht auf solche morganatischen Praxen zurück. Hier war die Kontrolle über das Sexual- und Eheverhalten der Verwandtschaft (und auch das Verhältnis zur Familienehre) immer noch sehr streng. Die untere Grenze, die der alte Hochadel knapp vor Beginn des bürgerlichen Zeitalters noch nicht unterschritt, war der landständische Status der Familie des Partners.

Als dann zu diesen Tendenzen im 18. Jahrhundert noch eine tolerantere Kirchenseelsorge kam – die in erster Linie zwar nicht den Adel betraf, ihn jedoch beeinflusste – konnte es auch innerhalb des hohen Adels zu „Kurzschlusshandlungen“ kommen. Generell sprachen Jugendliche in Familien, wo es an elterlicher Autorität fehlte, ihre

Heiratsversprechen schon sehr selbständig aus und banden sie meist an die Liebe. Daher mussten die weltlichen Behörden im 18. Jahrhundert adeligen Eltern stärker als zuvor helfen, den Hang der Jugendlichen zu eigenmächtigen Eheschließungen zu stoppen. Dies geschah informell durch konkrete Aufforderungen an die Eltern oder es wurde auf Forderung der Eltern die Erbfolge geändert, weil die Ungehorsamen nicht mehr einfach vollständig enterbt werden konnten. Im äußersten Fall internierten die Behörden unfolgsame Jugendliche wegen ihrer Konflikte mit den Eltern sogar. Die Öffentlichkeit aber äußerte ihr Missfallen schon bei viel mildereren Methoden der Bestrafung unfolgsamer Verliebter, vor allem wenn dabei auch kleine Kinder der Verliebten betroffen waren.

Mitte des 18. Jahrhunderts schien die Macht der Eltern gebrochen. Einer jener Elternteile, der damals am freien Willen des Bräutigams und der Braut scheiterte, war Jobst Weichard Graf Barbo-Waxenstein, der weder mit Gewalt noch mit behördlichen Maßnahmen die Folgen der Verliebtheit seines Sohnes Maria Dismas in Johanna Freiherrin Billichgratz verhindern konnte. Die Revolte in der Familie Barbo-Waxenstein in den Jahren 1760–1764 spiegelte die lange dauernde, doch bis dahin stille Lockerung des ehelichen Zwanges auch in der rigidesten Standesgruppe, d. h. im alten Hochadel, wider. Der Vater opponierte gegen die Auserwählte seines Sohnes aufgrund ihrer angeblichen statusmäßigen Untauglichkeit und gegen den Sohn insbesondere wegen seines Ungehorsams.

Trotz der Hilfe der höchsten Landesbehörde, der „Repräsentanz und Kammer für Krain“, trotz der Internierung des Sohnes und der anfänglichen Unterstützung, die das Laibacher Diözesengericht dem Vater – ungeachtet der liberaleren Meinung der Herrscherin Maria Theresia – bot, verlor Jobst Weichard am Ende vor Gericht. Die päpstliche Nuntiatur in Wien anerkannte den freien Willen von Bräutigam und Braut als für eine Heirat wesentlich und wies alle adeligen Beschränkungen aufgrund von Status oder Vermögen zurück. Der Vater musste zugeben, dass er seine Kinder nicht mehr kontrollieren konnte und – was noch schlimmer war – dass sich die Werte, die die Gefühle seiner Generation und aller seiner Vorfahren bestimmt hatten, in einer Gesellschaft,

die seine Autorität nicht mehr sicherstellen konnte, erheblich verändert hatten. Das hatten sein Sohn und seine zukünftige Schwiegertochter als eine der ersten – oder zumindest der entschlossensten – Krainer protoromantischen Liebesrevolutionäre ihm und der Öffentlichkeit in einer so unmittelbaren Weise wie kaum zuvor gezeigt. Noch bedeutsamer war, dass – im Gegensatz zu den seltenen früheren Fällen von junglichem Widerstand – Johanna in diesem Kampf eine gleichberechtigte Rolle hatte, so wie es einige Jahrzehnte später der normale Fall bei romantischen Verliebten war. Doch ihr Rechts- und Liebessieg löste in den folgenden Jahren keine Welle ähnlicher Revolten aus, nicht einmal in vergleichbaren Familien. Die Lösung der Affäre Barbo–Billichgratz fiel nämlich in eine Zeit, in der sich die Gefühle in aristokratischen Kreisen bereits in die Intimsphäre zurückzuziehen begannen. Auch im slowenischen Gebiet war ein religiös-moralischer Rigorismus im Entstehen und gerade deshalb fand der Konflikt mit dem Vater Barbo so viel Beachtung. Es entwickelte sich ein bürgerliches Paradoxon: Noch einige Jahrzehnte zuvor war es möglich, Liebe öffentlich auszuleben, obwohl sie formal von den Eltern – mit Hilfe des Staates – eingeschränkt wurde. Nun war die Liebe frei, konnte sich aber in Wirklichkeit nicht ausleben. Die früheren statusbezogenen Hindernisse wurden ersetzt durch materielle – Erhaltung des Vermögens – und moralische – die Betonung der notwendigen Achtung (nicht mehr jedoch der Unterordnung!) gegenüber Eltern und offiziellem Vormund. Dies verlangten Staat und Kirche auch insgesamt von allen Staatsbürgern bzw. Gläubigen.

Das 19. Jahrhundert, in dem standesmäßige Unterscheidungen der siegreichen bürgerlichen Gesellschaft nicht mehr so viel bedeuteten, brachte Jugendlichen eine größere eheliche und emotionale Freiheit. Im neuen Konzept der Ehe als sozialem Fundament der Gesellschaft behielt das Geld die bedeutendste Rolle, trotz romantischer Schwüre auf die Liebe als dem Motiv für die eheliche Gemeinschaft. Schon zu Beginn des Jahrhunderts gab es sogar unter dem Hochadel etwas mehr Freiheit, vor allem wenn Waisen, Witwer oder jüngere Brüder heirateten. Doch auch ohne Unterstützung der weltlichen Behörden und der Grundherren und mit Segen der Kirche hielt sich der elterliche Zwang über volljährige Kinder noch

weit bis ins 19. Jahrhundert, insbesondere wenn ein größeres Vermögen und die Erbfolge im Spiel waren, mit denen Eltern ihre Kinder erpressten. Beim bäuerlichen und bürgerlichen Stand blieb der Zwang nach außen hin sichtbarer, während er unter den Intellektuellen und dem wohlhabenderen Bürgertum verdeckter war.

Schlagwörter: *Adel, Hochzeit, Liebe, Ehekonsens, elterlicher Zwang, Feudalismus*